

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

NUMMER 5/6
MAJ/JUNI

1994

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris
130 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 15 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Haderslevvej 45,
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83.

Kontortid, ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:

Inge Adriansen,
Museum på Sønderborg Slot
6400 Sønderborg

Carsten Porskrøg
Rasmussen
Institut for Grænseregions-
forskning, 6200 Aabenraa

Steen W. Andersen (ansv.)
Haderslev Museum,
6100 Haderslev

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sønderjysk Månedsskrift
indtales på bånd, der kan
lånes på biblioteket

Udgivet med støtte af Kulturministe-
riets bevilling til almenkulturelle
tidsskrifter.

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: Winds Bogtrykkeri ApS,
Haderslev

I dette nummer:

- Tønders bødler* 79
Død og ulykke har der alle dage været gode penge i; således også for tidlige tiders bødler. Men det vellønnede job betød en næsten total udelukkelse fra samfundet.
- Nye danskere eller protestvælgere?* 84
Med en stemmefremgang på 65% tegnede det danske mindretals parti sig for én af de helt store overraskelser ved det nyligt afholdte kommunevalg i Slesvig-Holsten. Jørgen Kühl har set nærmere på resultatet.
- Et besøg værd* 90
Efter endt restaurering snurrer vingerne atter på Sillerup Mølle ved Haderslev.
- Tyendevilkår gennem 150 år* 93
Lars Henningsen har fundet en række gamle bondedagbøger frem og tegner gennem disse et billede af, hvordan levevilkårene var for karle og piger på landet i perioden fra omkr. 1800 og frem til 1. Verdenskrig.
- Barn i Højer omkring 1930* 99
En 9-årig dreng kommer sammen med sin familie til Højer i 1927 og oplever lidt af et kulturchock.
- Set og sket i grænselandet* 107
Januar kvartals begivenheder set gennem avisernes og Eskild Brams briller.
- Det sker - på de nordslesvigske museer* 112
- Bognyt* 114
- Bagsiden om forsiden: Tøndermarskens afvanding* 116
Vand i massevis var dagligdagen i vinterhalvåret i Tøndermarsken i tiden inden den store afvanding 1927-29.

Forsidebilledet viser haubargen Vester Anflod øst for Rudbøl, spejle sig i det våde element en forårsdag 1919. Gården opførtes i 1914 af Cornelius Petersen som en kopi af en af de karakteristiske Eiderstedt-haubarger, men gik til ved en brand i 1950. (Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie).

Tønders bødler

Af JØRN QUERLING JACOBSEN

Da der i 1993 på torvet i Tønder blev opstillet en kopi af byens navnkundige kagmand, blev man mindet om en embedsmand, som det indtil midten af forrige århundrede blev anset for en selvfølge at have i enhver by. Kagmanden forestiller en gottorpsk profos, bøddel eller skarpretter - den hyppigste betegnelse for denne profession i ældre tid. Den originale kagmand, som nu er på Tønder museum, blev opstillet i 1699.

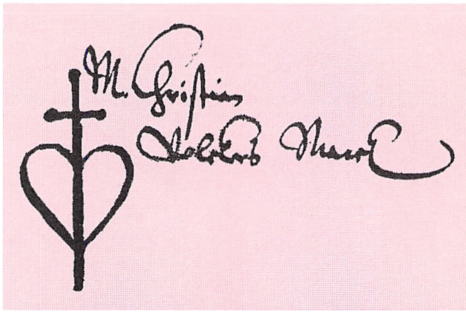
En skarpretter var i ældre tid en uundværlig person i alle byer. Han var ikke desto mindre skyet af befolkningen som en uærlig person, og omgang med ham eller hans ansatte, rakkerne, gjorde én selv uærlig. Dette uærlighedsbegreb klæbede ved professionen langt op i tiden. Først i slutningen af 1700-tallet lysnede det for disse mennesker og deres familier, efter at de i århundreder havde levet som mere eller mindre udstødte af samfundet.

Professionen dukkede op i 12-1300-tallet og nåede sin fulde udfoldelse efter Reformationen, specielt efter Trediveårskrigen slutning, da arbejdsløse skarprettere spredtes fra Tyskland op til Danmark, hvor der opstod skarpretterdynastier, der var stærkt indgiftede og sad inde med embederne i flere generationer. Man træffer overalt i landet tysklingende navne i forbindelse med skarpretterembederne. Det er navne som Wagner i Odense, Seyler i Fredericia, Müller i Husum, Liebeknecht, Bokkenheuser og Mülhausen i København. Et sådant skarpretterdynasti var også familien Støckler i Tønder, der fik bevillingen i 1729 og sad inde med embedet, til det blev ophævet i 1847.

Kagmanden på Tønder Museum er Danmarks eneste bevarede skamstøttefigur. Den blev i 1699 rejst på Lilletorv ved siden af rådhuset, men har formentlig ikke stået her i mange år. Efter nedtagningen lå den på Rådhusets loft for i 1898 at blive deponeret på Thaulow-museet i Kiel. I 1922 kom den sammen med andre udlånte genstande tilbage til Tønder. (Foto: Tønder Museum.)

Tønders skarpretterdynastier
Skarprettere i Tønder kendes fra 1593. Det år nævnes en Tobias Hansen som udøver af embedet. Det første udnævnelsesbrev stammer fra 1616, da Christian Volckers fra Neubrandenburg blev ansat. Bevillingen findes i stærkt beskadiget stand på landsarkivet i Aabenraa. Den er prydet med bødlens bomærke, et hjerte gennemboret af et sværd eller kors. 1633 udnævnes Gottfried Geltzer fra Flensborg til det upopulære hverv, og familien sad inde med embedet til 1683,

30. juli 1616 fik Christian Volkers fra Neubrandenburg bestalling som skarpretter i Tønder. Bevillingsskrivelsen er naturligvis signeret af mestermanden; både med underskrift og med et bømærke, hvis symbolik ikke er til at tage fejl af. (Landsarkivet, Åbenrå).

da den sidste fungerende bøddel med navnet Geltzer blev dræbt på åben gade i Tønder af kollegaerne fra Ribe og Flensborg. Herefter overtoges stillingen af Eberhard Asthusen, der tilhørte et berømt skarpretterdynasti fra Hamborg.

Da han døde, tiltrådte Johan Christopher Støckler som den første af denne familie. Han var formodentlig tidligere regimentsskarpretter, der var uden arbejde efter Den store nordiske Krigs afslutning. Familien kom fra Arnstadt ved Schwarzburg i Thüringen og havde også der været skarprettere og rakkere.

Familie og embede var i høj grad samhørende, sådan at hvervet efter Johan Støcklers død i 1739 blev overtaget af hans enke, der var en datter af Eberhard Asthusen. Hun drev bøddeliet ved lejet arbejdskraft og opnåede også i 1742 at overtage bøddel- og rakkerprivilegierne i Aabenraa. Hendes datter blev gift med en senere skarpretter i Aabenraa, Hans Christian Røselér. Der blev altså her som andre steder i landet tale om nære slægtskabsforbindelser med andre skarpretterdynastier. Hendes søn giftede sig således med en datter af Odense-skarpretteren Vitus Wagner. Hun synes at have

været en myndig dame. Da en skarprettersøn fra Mecklenburg, Bokkenheuser, ansøgte om bestallingen i Aabenraa og samtidig ville ægte hendes datter, skrev hun til Aabenraa's borgmester: »Han har kun bragt et ringe forråd med sig og kun haft en bylt under armen og hverken bragt hest eller knægt med sig«. Hun meddelte derfor, at »der intet kan blive ud af ham og min datter«.

Det var ikke enestående, at enken beholdt embedet. I de privilegier, der 1693 blev givet til Herman Müller i Flensborg, fastslås, at embedet sågar kunne overdrages til umyndige børn i tilfælde af indehaverens død. De kunne så via formyndere drive embedet med lejet arbejdskraft, så det blev i familien.

Skarpretterens opgaver

Skarpretterne havde bestemte pligter, der var nedfældet i skarpretterregulativet. Et sådant udstedtes i 1686, og det var således det, Eberhard Asthusen arbejdede efter. Arbejdet var omfattende og præget af den barbariske retsopfattelse, der herskede i tidligere tider. De anklagede skulle tortureres og evt. henrettes på den foreskrevne måde. Bødlen skulle piske folk, der var dømt til kagen, som det kaldtes. Kagen var den pæl, som afstraffelserne foregik ved. Han skulle bortvise folk fra byen, når dette var bestemt, og han skulle holde torvet rent og evt. holde svinene fra kirkegården. Ligeledes skulle han gøre nødtørftshuset bag rådhuset rent, og dette skete nok et par gange årligt. At fjerne og flå døde dyr hørte også med til embedet. Til dette havde bødlen dog rakkerne, der også tog sig af meget andet. Rakkerne var om muligt endnu mere foragtede og udstødte end skarpretterne, der også selv betragtede sig som hævede over dem.

De, der havde forset sig, blev selv for mindre lovovertrædelser pisket, bundet til byen kag. Princippet var, at det fore-

gik i fuld offentlighed, således at ofret på denne måde blev ydmyget og vanæret. Samtidig blev vedkommende ofte brændemærket. Disse mennesker var herefter i den grad mærkede, at de måtte betragtes som udstødte af samfundet. De var således ude af stand til at få arbejde, idet ingen ville tage dem, når de var gjort uærlige. De blev en større og større belastning for samfundet, idet de jo i realiteten ikke havde anden udvej til livets opretholdelse end kriminalitet. For at løse dette problem udstedtes der i 1742 et kongeligt reskript, hvorefter alle, der af højesteret var idømt kagstraf, tillige skulle idømmes fæstningsstraf på livstid for mændenes vedkommende, og for kvindernes vedkommende livstidsstraf i tugt- og spindehuset. Begrundelsen var, at de kagstrøgne »omløbe og ere publico til byrde, da ingen vil tage dem i tjeneste, siden de have været i bøddelens hænder, så at deslige mennesker kunne gribe til ulovlige midler for at ernære sig«.

Den sidste offentlige kagstrygning fandt sted i Tønder i 1830, da en mand, der havde begået indbrud i nogle kirker, blev offentligt pisket på torvet.

Lønnen

Skarpretterne blev naturligvis betalt for deres arbejde. De havde embedsbolig i Østergade, det daværende Nordøstquarteer nr. 92, dvs. omtrent overfor hospitalet. Bøddelen boede ved siden af fattigfogeden. Bødlerne fik fast løn, men blev også honoreret efter regning pr. eksekution. En sådan regning fra skarpretteren Eberhard Asthusen for tortur og henrettelse af en tyv fra Vejle i 1690 findes på Landsarkivet i Aabenraa. Den er uhyggelig i sine detaljer, lige fra forevisning af torturinstrumenterne til torturens udførelse, kagstrygning og til den sluttelige henrettelse ved hængning. Regningen indeholder poster for både tobak, brændevin og vin.

Den sidste skarpretter i Tønder, Eberhard Støckler, blev den foretrukne ved henrettelsen af en morder i Gram i 1816. Man havde forhørt sig rundt omkring, men Tønderbøddlen var billigst. Han blev assisteret af sin bror, der var bøddel i Sønderborg. Tønderskarpretteren udførte i øvrigt halshugninger i Eckernførde i 1822 og i Haderslev i 1826, så hans virke var på det tidspunkt ikke begrænset til Tønder by og amt. Bødlerne havde ellers deres faste områder, Tønderbøddlen Støckler således Tønder og Løgumkloster amter. De lå tit i indbyrdes strid om udvidelse af deres embedsområder.

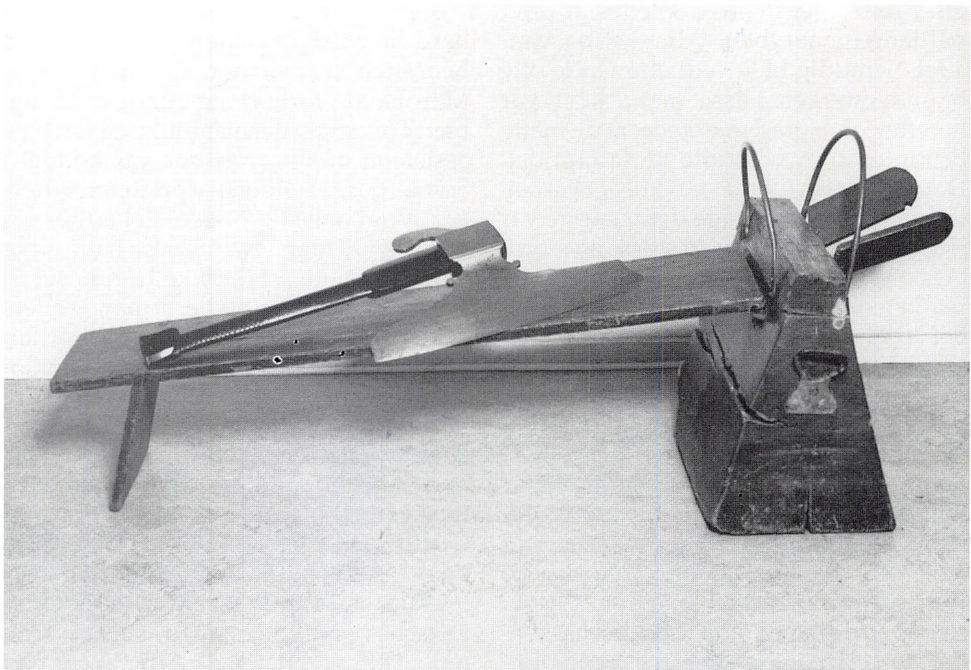
Skarpretterne havde monopol, også af den grund, at ingen andre ville have med embedet at gøre. Dette medførte, at de ofte skruede priserne op, hvilket gjorde det nødvendigt, at der i 1692 udstedtes takster, som de skulle rette sig efter, f.eks: hoved afhugget med sværd: 10 rd., hoved afhugget med økse: 8 rd., at sætte hoved og hånd på pæl: 2 rd, osv. Dette standsede dog ikke prisstigningerne. Asthusen overskred allerede efter få år taksterne.

Bødlernes »uærlighed«

Embedernes arvelighed var noget positivt for familierne. Det negative var den uærlighed og foragt, der klæbede til embedet, og den isolation, det medførte. Bødlerne sad bagest i kroen og kirken, og selv på kirkegården havde de deres egen begravningsplads i det nordvestlige hjørne op mod den gamle latinskole.

Der findes gentagne eksempler på uærlighedsbegrebets betydning i Tønder. Da kagmanden skulle opstilles, var det ikke let at få håndværkere til et sådant uærligt arbejde. Først da borgmester og to rådmænd sammen med kæmner og byfoged havde indviet arbejdet, lykkedes det.

Da bøddlen Hans Geltzer i 1683 blev dræbt på åben gade i Tønder af sine

Generelt er der ikke bevaret mange skarpretter-remedier, og heller ikke Tønder-bøddelens redskaber findes mere. Øksen her har tilhørt flere forskellige bøddler, bl.a. Jens Seistrup, der i 1892 udførte den sidste halshugning i Danmark. Bænken, øksen ligger på, har holdt den dødsdømte fast under henrettelsen. (Foto: Fængselshistorisk museum, Horsens)

kolleger fra Ribe og Flensborg, var det starten på et begivenhedsforløb, der til fulde viser, hvad uærligheden betød. Provsten i byen skildrede ikke afdøde i blide vendinger efter drabet, og sammen med rådet bestemte han, at bøddelen skulle begraves om morgenen eller om aftenen og kun med ringning fra den lille klokke: Det har man nok fortrudt, for resultatet var, at ingen ville bære liget. Efter 14 dage vidste rådet ikke anden udvej end at skrive til hertug Christian Albrecht af Gottorp og bede om vejledning. Svaret var, at de modvillige skulle tvinges. Det lykkedes dog ikke, og trods hertugens befaling var bøddelen stadig ubegravet et halvt år efter! En begravelse ved nattetide var også foreslået, men lige meget hjalp det, for ingen

ville have med bøddelen at gøre. Uærligheden og foragten hang ved. Hvordan sagen endte vides ikke, men den viser, hvilken foragt, der var knyttet til hvervet.

Det samme afspejlede sig, da ét af Eberhard Asthusens børn døde i 1704. Ligbærerlauget i Tønder vægrede sig ved at bære barnet til kirkegården. Først da lauget blev truet med en bøde på 200 rigsdaler, faldt man til føje. Da Asthusen selv skulle begraves i 1721, måtte 12 borgere efter lodtrækning bære kisten, mens magistraten fulgte efter.

Bøddel og kirurg

Det er en ejendommelig modsætning til det tidligere beskrevne, at en del af skarpretterne i perioder drev en ret udstrakt

virksomhed som kirurger. De var således konkurrenter til barberkirurgerne, hvilket ofte førte til stridigheder med disse. Bødlerne havde vel gennem deres virksomhed erhvervet sig en solid anatomisk viden, som de udnyttede, og myndighederne så ofte gennem fingre med denne side af skarpretternes virksomhed.

Fra Tønder kendes eksempler på, at bødlerne må have udøvet virksomhed som kirurger. I 1760 søgte Heinrich Philip Müller, der havde været i tjeneste hos skarpretteren, om at blive fri for denne tjeneste og den dermed forbundne foragt for sin person. Det var hans agt at ernære sig som kirurg »mit ausserlichen Curen«. Byens fysikus (læge) blev bedt om en udtalelse og svarede, at en erklæring, hvorved ansøgeren blev ligestillet med andre mennesker, vel næppe var mulig på grund af den almindelige mands alt for dybt indgroede mening om de pletter, der klæbede til hans profession. I stedet blev det foreslået, at han nedsatte sig et andet sted.

Da borgmester Thomas Andersens datter i 1638 brækkede armen, blev hun behandlet af kirurgen Jovers. Han havde ikke heldet med sig, og patienten døde. Faderen gik til retten, der fik bistand til sagens vurdering af en række mænd, der tituleres som læger, en »Gliedsetzer« samt bødlerne fra Flensborg og Tønder. Man må således i datiden have betragtet bødlerne som kompetente til at bedømme lægelige anliggender.

Da skarpretteren Hans Gottfried Geltzer trak sig tilbage, bosatte han sig i Sæd. Han tituleres som læge og kromand i kirkebogen. En Hans Gotfred Geltzer, der var broksnider (dvs. en barberkirurg, der opererede brok) i Århus i 1707 og angaves at stamme fra Sæd, havde fået udstedt lærebrev af Johannes Geltzer, »Chirurgiæ operateur, Oculist, Stei- und Wundartz, aus Seth zu Tondern Amt bürtig«. J Med ovennævnte udtryk menes, at Geltzer fungerede som sår-læge, operede for blæresten og stær og foretog kirurgiske indgreb i øvrigt.

EFTERLYSNING!

Kender du én, der kunne tænke sig at abonnere på Sønderjysk Månedsskrift? For hver ny abonnent, der tegnes, modtager man et gavekort på 75 kr. til indkøb af bøger hos Historisk Samfund for Sønderjylland.

Send navne og adresser på nye abonnenter til:

Sønderjysk Månedsskrift,
Haderslevvej 45, 6200 Åbenrå.

Skriv også, hvem gavekortet skal sendes til.

Med endnu flere holdere kan Månedsskriftets kvalitet fastholdes og forbedres.

(Tilbuddet er gældende i hele 1994).

Nye danskere eller protestvælgere?

Kommunevalget i Slesvig-Holsten, marts 1994

Af JØRGEN KÜHL

Overraskelse, glæde, skuffelse og frustration var nogle af de mange reaktioner ovenpå det netop afholdte kommune- og amtsrådsvalg i Slesvig-Holsten. Vælgerne vandrede i stor stil, og det nød bl.a. det danske mindretals parti, SSW, godt af med en kolossal fremgang fra 23.000 til 38.000 stemmer, Jørgen Kühl, Flensborg, har samlet nogle af kommentarerne og foretaget en analyse af det spændende valg.

Valget

Søndag den 20. marts 1994 var der kommunevalg i Slesvig-Holsten. Her skulle vælgerne sammensætte de politiske råd på lokal- (by- og kommuneråd) og regionalt (kredsage) plan. Efter en stort set tam valgkamp, hvor lokale emner stod i centrum, satte 70 % af de stemmeberetti-

gede deres kryds på valgdagen. Resultatet blev en markant tilbagegang for de tre etablerede partier: CDU, SPD og FDP, mens De Grønne, SSW og flere lokallister fik et overvældende godt valg.

Selv om både SPD og CDU gik nogenlunde lige meget tilbage, var det CDU, der mistede mest: Hvor det konservative parti i den foregående periode sammen med FDP eller vælgerlister havde flertallet i otte af landets kredsage, kunne det efter valget i 1994 kun mønstre flertallet sammen med en vælgerliste i Ditmarsken. I alle andre kredsage og byer uden kredse kunne SPD mønstre flertal sammen med enten De Grønne eller SSW. Kun i Stormarn, Segeberg og Slesvig-Flensborg rådede CDU stadig over flest mandater, uden dog at udgøre

Stemmefordelingen ved kommunevalget i Slesvig-Holsten h.h.v. 1990 og 1994.
(Grafik: Haderslev Museum)

*I november 92 omkom tre tyrkere ved et brandattentat i Mölln, og i oktober sidste år gik det ud over en anden indvandrerfamilie i Angelborggade i Flensborg. Er det begivenheder som disse, der har været med til at give SSW den overvældende stemmefremgang ved kommunevalget den 20. marts? Billedet er fra attentatet i Flensborg, hvor der lykkeligtvis kun skete materiel skade.
(Foto: Flensborg Avis).*

noget flertal. Det var et katastrofalt dårligt resultat for partiet og markerer et foreløbigt lavpunkt for en nedadgående udvikling: Ved valget i 1986 havde CDU endnu absolut flertal i samtlige kreds-dage i Slesvig-Holsten! FDP var frem til valget repræsenteret i ni kreds-dage samt i Kiel og Lübeck. Partiet røg efter valget ud af over halvdelen og er herefter kun repræsenteret i fire kreds-dage og i ingen af de store byer. Den store sejrherre var De Grønne, der blev valgt ind i 15 kreds-dage og havde en fremgang fra 6,0% til 10,3% af stemmerne.

Det danske mindretals og de nationale friseres parti SSW gik ligeledes frem over hele linjen, mest i Nordfrisland, hvor partiet gik frem fra 5,2 til 8,6% af stemmerne. SSW kunne også øge sin stemmeandel markant i Flensborg, hvor det fik en imponerende stemmefremgang fra 19,2% i 1990 til 25,9% i 1994 og dermed over en fjerdedel af samtlige afgivne stemmer i byen. Fremgangen førte til en udvidelse af byrådsgruppen fra før ni til nu elleve. I Flensborg havde

SSW endog flertal i hele tre af valg-distrikterne.

SSWs gode stemmetal udmøntedes også i antallet af valgte kandidater på lokalt plan: Mens SSW efter kommunevalget i 1990 havde haft 109 repræsen-tanter i by- og kommuneråd samt i kreds-dage, voksede tallet efter valget i 1994 til 165. Heri er dog også SSW- folk, der er valgt på kommunale lister, medregnet.

Danske stemmer eller proteststemmer?

SSWs overvældende valgresultat skyldtes flere ting. På den ene side stemte vælgerne for SSWs politiske program og honorerede det gode arbejde, som partiet i den foregående valgperiode ubestrideligt havde ydet rundt omkring i kommuner og kredse. Det er dog ikke forklaring nok. En stor del af stemmefremgangen skyldes formentlig på den anden side, at vælgerne stemte imod de andre partier. De stemte på SSW, fordi det var uholdt af de senere års politiske skandaler i Slesvig-Holsten og Tyskland, og fordi de i SSW kunne se et politisk alter-

nativ til de store partier. Det var en funktion, som SSW selv satsede på i valgkampen, da partiet markerede sig som »die regionale Alternative« - det regionale alternativ. SSW-formanden Wilhelm Klüver forklarede selv ifølge den tyske presse det gode resultat med SSWs politik og med befolkningens frustration over de vedholdende politiske skandaler i Kiel. Dertil kommer formentlig også, at højrebølgen i Tyskland har fået mange vælgere til bevidst at stemme på SSW, fordi det kategorisk og i enhver sammenhæng har bekæmpet og fordømt nynazismen i det tyske samfund. Disse mennesker stemte således snarere på de politiske forestillinger, der repræsenteres i og af partiet, end på det danske og frisiske.

Fra tysk side blev det kort tid efter valget påpeget, at stemmerne på SSW ikke måtte opfattes som danske stemmer, men derimod i mange tilfælde skyldtes, at vælgerne opfattede SSW som et protestparti på linie med en række nye lister i andre dele af Slesvig-Holsten. Netop denne form for proteststemmer blev dog i en leder i Flensburger Tageblatt (21/3) set som udtryk for, at slesvig-holstenerne er myndige borgere, der ikke stemmer på de højreekstremistiske partier. Og så kunne man som dansker jo sidde med en dårlig smag i munden og overveje, om det synspunkt betød, at hvor protestvælgere i andre delstater og ved det sidste landsdagsvalg i Slesvig-Holsten i 1992 stemte på nazistiske og racistiske partier, så havde det samme protestpotentiale denne gang valgt at stemme på SSW - netop det parti, der mere end noget andet har bekæmpet nynazismen i Slesvig-Holsten. Var det en velindpakket fornærmelse eller blot et fortvivlet og mavesurt forsøg på at bortforklare SSWs fremgang?

Dette synspunkt blev tilbagevist af SSW. Således skrev Gerhard Jensen, der

er medarbejder på SSWs landssekretariat, i en ugeevy i Flensborg Avis (9/4), at SSW-stemmerne »folkeligt set er ... udelukkende danske stemmer«. I hans øjne kunne der ingen tvivl herske om, at en stemme på SSW er »en stemme for danskheden i Sydslesvig og en stemme for den voksende regionale bevidsthed«. Nu er netop dette argument problematisk, idet der sættes lighedstegn mellem danskhed og den regionale bevidsthed. Det er ikke helt rimeligt, selv om SSW markerer sig politisk som regionalt alternativ. Man kan udmærket være i besiddelse af en regional bevidsthed uden dermed automatisk at være dansksindet. Omvendt er dansksindethed heller ikke identisk med en regional bevidsthed. Ellers ville det danske mindretal jo være en regionalbevægelse frem for en national minoritet. Regionale stemmer er derfor heller ikke per automatik danske stemmer. Det er således inkonsekvent at bedømme SSW-stemmer som danske stemmer og stemmer for den regionale bevidsthed. Et »eller« ville nok have været mere korrekt, men så kan der ikke længere tales om folkeligt set danske stemmer.

Flensborg Avis holdt i sin valganalyse sig noget tilbage med éntydigt at kategorisere stemmerne som danske: »Som SSWs landdagsmand, Karl Otto Meyer, har nævnt, er der stor sandsynlighed for, at mange, der er udgået fra mindretallet, er vendt »hjem« igen.

Men det uhyre flotte valgresultat for SSW i Kiel sætter en tyk streg under, at partiet så sandelig også har fået tag i mennesker, som ikke har nogen egentlig tilknytning til det danske eller frisiske« (22/3). I avisens øjne er det ørkesløst at diskutere, om det er danske eller tyske stemmer. I stedet skulle man glæde sig over, at »mange i grænselandet tilsyneladende er begyndt at spejde mod nord med begejstring« (22/3). Dermed har

I den lille by Arnæs ved Slien opnåede SSW - som det eneste sted i Sydslesvig - at blive det største parti. Her fik partiet fire ud af i alt ni pladser i byrådet. Ældre foto. (Institut for Sønderjysk Lokalhistorie).

Flensborg Avis mere end antydet, at valgresultatet dækker over andet og mere, end at folk med rod i det danske er vendt tilbage til folden: Der er tale om ganske mange sympatistemmer, hvor det er interessen eller begejstringen for den nordiske demokratiopfattelse, som har fået folk til at sætte krydset ud for SSW.

I andre sammenhænge var det formentlig helt andre forhold, der var afgørende for SSWs fremgang. I Siversted opnåede SSW således 14,5% mod 0% i 1990. Det betød valg af to. Her var det første gang, at SSW opstillede ved kommunevalg. SSW-distriktet blev først grundlagt to dage efter valget. I øvrigt kunne den ene af de nyvalgte SSW'ere Guido Petersen, fortælle om baggrunden for valgsejren: »Det er jo første gang, at vælgerne har haft mulighed for at stemme på andre partier end CDU og SPD. Det har de heldigvis benyttet sig af« (Fl. Avis 22/3). Her har det altså næppe været tale om, at udelukkende »danske stemmer« er vendt tilbage til SSW. SSW var her et politisk alternativ til de to dominerende partier på stedet. Det får så stå åbent, hvorvidt andre par-

tier ville have fået samme gode resultat, såfremt de havde opstillet i Siversted. Desuden gælder der her som mange andre steder ved lokalvalgene, at det tit er kandidaternes personlighed, der har trukket stemmer, frem for det parti og program, de repræsenterede.

Et forhold, der kan belyse lokale sympatiers indflydelse på valgresultatet, er en sammenligning af resultaterne fra lokalvalgene, hvor der afhængig af kommunernes størrelse måtte afgives indtil flere stemmer, og kredsdaysvalgene samsteds. Netop en sådan direkte sammenligning er dog vanskelig, i og med at muligheden for at afgive flere stemmer fører til, at der på landet gennemgående er registreret betydeligt flere afgivne stemmer end stemmeberettigede. Nogle steder kan en sådan sammenligning dog foretages: I Kappel opnåede SSW ved lokalvalget 309 stemmer blandt 7.592 stemmeberettigede, hvilket sikrede én plads i byrådet. Ved det samtidige kredsdaysvalg stemte 435 af 7.592 mulige vælgere på SSW. Her trak SSW altså betydeligt flere stemmer på kredsdaysplan end lokalt. Samme mønster gjorde

sig gældende for de andre partiers vedkommende. Forskellen skyldtes, at der ved lokalvalgene opstillede en lokalliste, der opnåede 725 stemmer. Disse stemmer blev ved kredsdaysvalgene fordelt på de andre partier. I Slesvig opnåede SSW ved lokalvalgene 2.176 stemmer af 20.964 mulige. Ved kredsdaysvalget fik SSW 2.103 stemmer af 21.049 mulige. Selv om forskellen her er lille, kan der altså konstateres, at det ikke altid var de samme, der stemte på SSW ved de to samtidige valg. At denne forskel kan opstå viser dog, at i al fald en del af stemmerne skyldes andre bevæggrunde end nationale.

Det er næppe sandsynligt, at samtlige 38.000 satte deres kryds ved SSW, fordi de nærede sympati for det danske mindretal. Mange har sikkert stemt på SSW, fordi de kunne identificere sig med dets politiske program. Atter andre har givetvis stemt på SSW for at udtrykke deres protest imod de andre partiers politik. Det er nødvendigt at understrege, at kommunevalget var et lokalt og regionalt politisk valg, men ikke nogen folkeafstemning, der har udsagnskraft for sindelagsfordelingen i Sydslesvig. Det forekommer urimeligt at tage alle SSW-vælgere til indtægt for danskheden. I så fald ville der nemlig være sket et revolutionært bevidsthedskifte fra den ene dag til den anden: Hvis mindretallet i 1990 med 23.000 stemmer talte 50.000 personer, så måtte det i 1994 med 38.000 jo tælle mindst 75.000. Det er der dog intet, der tyder på - og da slet ikke, hvis man ser på de sydslesvigske danske organisationers medlemstal.

Konsekvenser

Valgsejren var ikke uden problemer for SSW. Nogle opstillede opnåede valg, selv om de oprindeligt slet ikke havde ønsket eller regnet med det. Mange af de nyvalgte er helt uden eller kun med rin-

ge kommunalpolitisk erfaring. Derfor er det nødvendigt at foretage interne skolinger i SSW, hvor partiets politiske repræsentanter kan hente støtte i hinandens erfaringer. Det gælder især et område som Nordfrisland, hvor SSW fik 46 kommunerådsmedlemmer mod tidligere 26, og hvor gruppen i kredsdaysvalget voksede fra to til fire.

På baggrund af det gode valgresultat blev der i SSWs hovedudvalg taget hul på en debat om konsekvenserne. Her påpegede Karl Otto Meyer, at SSW bl. a. burde overveje at opstille ved det kommende eller i al fald det næstfølgende forbundsdaysvalg. SSW-formanden i Rendsborg-Egernførde, Sven Engel, talte for, at SSW allerede skulle deltage i forbundsdaysvalget til oktober 1994. Han lod sig ikke afskrække af kravet om et endnu større stemmetal: »Med de knap 38.000 stemmer vi fik til kommunalvalget alene i Sydslesvig er der ikke langt til de omkring 80.000 stemmer, der skal til for at få et mandat i forbundsdaysdagen... Jeg mener, de resterende stemmer uden de store problemer kan hentes i Holsten«. Dette forslag faldt dog ikke i god jord hos andre fremtrædende SSW-folk. Således påpegede landssekretæren Rolf Lehfeldt, at »en opstilling vil ideologisere os og dermed svække os«. Wilhelm Klüver, der havde talt for nøgternhed oven på valget, afviste forslaget som urealistisk. Hele diskussionen mundedede ud i en konstatering af, at modstanderne mod en opstilling ved næste forbundsdaysvalg var flere end tilhængerne (Fl. Avis 15/4).

Selv om der ikke blev truffet nogen afgørelse, er det værd at bemærke, at man i partiet er begyndt at tænke over perspektiverne i valgsejren. Måske har man dog i den forbindelse glemt én ting: Hvis SSW opstiller i Holsten og her vittterlig skulle vinde 40-50.000 stemmer, så er det ikke længere noget mindretals-

„Jeg ville slet ikke ind. Jeg ville jo trappe ned og nyde livet sammen med min mand“. Så bramfrit gav det nye SSW-medlem af Flensborg byråd, Elfriede Hinz, udtryk for sin overraskelse over at være blevet valgt. Her ses fru Hinz i selskab med SSW-formand Dieter Lenz på valgaftenen. (Foto og citat: Flensborg Avis, 21/3)

eller regionalparti, men derimod en vælgerforening, der med udgangspunkt i det danske og frisiske mindretal er delstatsdækkende. Ingen vil kunne hævde, at et større stemmetal i Holsten vil være udtryk for folkeligt set danske stemmer. Og så vil det næppe længere være muligt at opretholde fritagelsen for 5 %-spærregrænsen, der kun gælder de nationale mindretals partier.

Bortset fra de interne organisatoriske konsekvenser, bliver det spændende at se, hvorledes den politiske indflydelse eller »nøglen til magten i Sydslesvig«, som valgsejren er blevet karakteriseret, kan omsættes i politisk praksis. Der burde nu være skabt et grundlag for, at mindretallets ønsker og krav om ligebehandling med flertalsbefolkningen kan realiseres. Dette synspunkt blev bl. a. fremhævet af formanden for folketingets særlige Sydslesvig-udvalg, Peder Sønderby, der i en kommentar til valget fastslog: »Valgresultatet giver SSW og de andre organisationer og institutioner i Sydslesvig et ansvar og en stor udfor-

dring i at søge større støtte fra herbergsstaten« (Fl. Avis 24/4). Han understregede samtidig, at han håbede, at det danske islæt fortsat vil have stor betydning i SSW. Man kan også håbe, at SSW'erne vil kunne arbejde for, at der kommer tosprogede vejskilte i de sydslesvigske kommuner, og at dansk kultur tilgodeses i større omfang end hidtil. Det må der jo være grundlag for, når den teori antages, at alle SSW-stemmer folkeligt set er danske stemmer.

Når blot de mange ny- og genvalgte SSW-repræsentanter formår at arbejde for mindretallets interesser, kan diskussionen om »tyske« eller »danske« stemmer være ligegyldig. Det må være de politiske resultater til gavn for den danske befolkningsgruppe, det i sidste ende kommer an på. Dem vil man senest kunne se om fire år.

Kilder:

Das Parlament
Flensborg Avis
Flensburger Tageblatt.

*Sillerup Mølle er efter sin type og efter danske forhold en stor mølle; den er grundmuret fra jord til hat og derved en meget stærk mølle. Den har seks etager, lofter: undermølle, broloft, kværnloft, stjernhjulsloft, lorris- eller hejseloft og hatloft, og bygningen er uden vinger 20,7 m høj. Den er forsynet med fire kværne og en skalkværn i gulvet plus en boghvedekværn, hvilket sidste er en sjældenhed, da i Danmark kun Damgaard Mølle ved Hovslund og Sillerup Mølle har bevaret boghvedeanlæg. I det hele taget må møllemaskineriet betegnes som meget intakt og i en form, som det anvendtes omkring århundredskiftet. Vingerne er 22 m lange hver og kraftige, lavet ud af et stykke træ. I 1927 forsynedes møllen med en dieselmotor til brug i vindstille perioder, en Deutz model 1914, som stadig er gangbar.
Foto: Haderslev Museum.*

Sillerup Mølle

Et besøg værd

Af KLAUS EGGERS HANSEN

Engang var der i det, som nu er Haderslev Kommune femten vindmøller. Den tekniske udvikling og tidens tand har taget de fjorten, og nu står Sillerup Mølle ene tilbage som repræsentant for en nu forsvunden produktionskultur. Også den var gennem mange år udsat for et forfald på grund af dalende indtægter fra mølleriet. Den mistede blandt andet sine vinger, det som først og fremmest pryder en mølle. Men nu står den restaureret med nye vinger og er igen et smukt vartegn i landskabet og kan ses videtom.

Møllen ligger nordøst for Haderslev på Sillerup Møllevej, som strækker sig fra landsbyen Sillerup og østpå til Ørby. (Man drejer af ved plejehjemmet). Ser man på dens placering på landkortet, vil man opdage to ting, som har været af betydning for dens liv som forretning og arbejdsplads. Som skik var i gamle dage, er der ca. en mils vej til de andre møller, som engang var beliggende i Anslæt, Åstrup og Bæk. Det gav en afstand, som bønderne fandt overkommelig at tilbagelægge for at få ordnet malingen af kornet til brød og svinefoder. Det andet, man bør bemærke ved et besøg på møllen, er dens placering i landskabet, rejst som den er på kanten af den nordlige side af Sillerup ådalen, hvor der fra de vestlige og sydvestlige retninger er frit løb for vinden over en strækning på mange kilometer. Også fra de andre verdenshjørner er der gode vindforhold. Det har betydet meget for arbejdsmulighederne på møllen.

Op til midten af forrige århundrede

var der mange møller endnu de små stubmøller, men fra det tidspunkt havde de såkaldte hollændere overtaget det meste af møllearbejdet. Sillerup Mølle er en såkaldt gallerihollænder, betegnet således efter den rundgang - galleri - som møllen er forsynet med som sted for betjeningen af vingerne.

Til Møllen hører også et ovnhus, som af mølleren anvendtes dels til forsyning af egen husholdning, men især til at bage brød af det korn, mølleren fik i betaling for sit arbejde med at male folks korn. Kornet omsattes til brød, dvs. rugbrød, som solgtes. Dette bagehus er igen i stand til at bage brød.

De øvrige bygninger tilhører ikke den nuværende ejer af møllen, Den selvejende institution Sillerup Mølle; det er stuehuset og de gamle avlsbygninger. Men det er muligt at se hele det gamle bygningskompleks udefra.

I århundreder har mølleriet i Danmark været et privilegeret håndværk, hvis udøvelse krævede kongens tilladelse. Det var endnu sådan, da Laue Enevoldsen fra Angel i oktober 1858 af møllejer H. I. Staal i Taarning ved Christiansfeld købte en ret til etablering af en kornvejrmølle i Sillerup.

Alt arbejde udførtes i sommeren 1859 i tiden fra maj til oktober - seks måneder! - hvilket ses af, at driftsregnskabet for møllen begynder 1. november 1859. En imponerende arbejdsindsats.

Anlæggets samlede pris var 16.442 Rdlr. En meget stor sum at forrente med en tilsyneladende første årsomsætning på ca. 3.800 Rdlr. Den økonomiske byrde har tilsyneladende været for tung for Laue Enevoldsen, idet Christian Gottlieb Nielsen fra Kværs i 1860 får koncession på Sillerup Mølle. 1863 opnår Heinrich Wilhelm Freese fra Nortorf i Holsten samme koncession, og siden da og så længe møllen var i daglig drift, ejedes den af slægten Freese.

*Møllen som den så ud før restaureringen (1982).
Alt udvendigt træværk, incl. dele af hatten måtte
udskiftes. Foto: Sillerup Mølle*

Af driftsregnskabet for det første driftsår og af spor i møllebygningen fremgår det, at møllen oprindeligt har været anlagt til konsumproduktion, nemlig mel og gryn. Den havde to »pelstene« til afskalning af korn og to kværne. Dette ændredes - formentlig i 1880'erne til én pelsten og efterhånden fire kværne, og produktionen af skjød (svinefoder) malet af byg bliver det overvejende arbejde.

Ved møller Thomas Freeses død den 30. juli 1983 ophørte driften af Sillerup Mølle efter 124 års aktivitet.

I 1984 på møllens 125-årsdag stiftede Selskabet til Bevarelse af Gamle Bygninger i Haderslev en selvejende institution med det formål »til glæde for almenheden at erhverve, restaurere og bevare i driftklar stand« denne sidste vindmølle i Haderslev Kommune, og året efter overtages ejerskabet. Siden har institutionen i samarbejde med foreningen Sillerup Møllens Venner forestået vedligeholdelsen og restaureringen af møllen. I 1983-84 blev møllen opmålt med støtte fra Planstyrelsen. 1985-86 fik møllen ny svikstilling (rundgang). I 1987-88 blev alt murværk ude og inde rensat af, repareret og kalket. I 1989 fornyedes krøjeværket til drejning af møllehatten, og selve hatten repareredes. Samme år satte ovnhuset i brugbar stand. Møllemaskineriets tænder i tandhjulene udskiftedes i vinteren 1992-93, og endelig i foråret 1994 i april afsluttedes restaureringens store arbejder med opsætning af nye vinger.

Igennem hele restaureringsfasen har møllen været åben for publikum, og der har årligt af Sillerup Møllens Venner været afholdt bagedage og omvisningsarrangementer, ligesom den i sommerperioden fra maj til slutningen af august har været åben for gæster. Der har i årenes løb været mange besøgende - ikke mindst turister fra ind- og udland.

Møllen indvies officielt den 19. juni 1994 om formiddagen på det som kaldes »Dansk Mølledag«, hvor over 100 danske møller vises frem og kører med vinger og maskineri. Sommeren igennem indtil den 31. august er der åbent for publikum hver lørdag kl. 14-17, hvor der er omvisning. De øvrige dage kan møllen i dagtimerne beses udefra. Møllelauget byder alle velkommen på Sillerup Mølle.

Tyendevilkår gennem 150 år

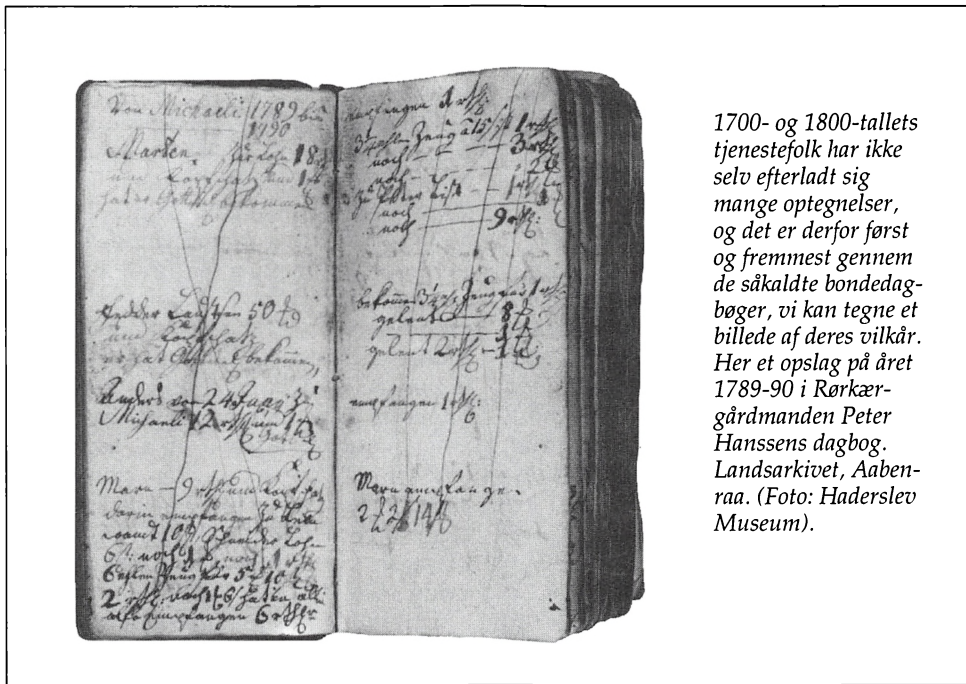
Af LARS N. HENNINGSEN

Tjenestefolk er i dag et særsyn på landet. Selv anselige gårde må drives af en enkelt eller et par mand - med masser af tekniske hjælpemidler. Indtil afovandringen fra landet for alvor satte ind o. 1950 var forholdene ganske anderledes. Bonden var helt afhængig af sit tyende. Men hvordan var deres levevilkår? På grundlag af gamle bonderegnskaber fortælles her om tjenestefolkenes lønforhold fra omkring 1800 og frem til 1. Verdenskrig.

Karle, piger og hyrdedrenge var i ældre tid talrige. I Danmark udgjorde tjenestefolkene i 1801 1/5 af landbefolkningen. Ved folketællingerne i 1769 og 1803 blev

tyendet på landet i Slesvig beregnet til at udgøre ca. 1/10 og tallet voksede yderligere frem mod 1860, hvor det nåede op på ca. 15% af indbyggertallet. Men hvordan var ansættelsesforholdene for de tusinder af karle og piger? Hvad fik de i løn, og hvordan udviklede lønnen sig gennem tiden?

Svarene findes bl.a. i de såkaldte bondedagbøger. Her noterede bonden oplysninger om udsæd og høst, om de daglige arbejder på gården, om vejr og vind, om køb og salg - og om leje af tjenestefolk. En lang række sådanne optegnelser- og regnskabsbøger er bevaret. Flest findes i landsarkivet i Aabenraa, enkelte

1700- og 1800-tallets tjenestefolk har ikke selv efterladt sig mange optegnelser, og det er derfor først og fremmest gennem de såkaldte bondedagbøger, vi kan tegne et billede af deres vilkår. Her et opslag på året 1789-90 i Rørkærgårdmanden Peter Hanssens dagbog. Landsarkivet, Aabenraa. (Foto: Haderslev Museum).

En bonde i samtale med sin tjenestekarl på gården Hjortholm i Bov sogn o. 1870. Pigen i baggrunden er optaget af et par velklædte herrer udenfor billedet. Udsnit af tegning af Lars Jensen Colberg på Bov Museum. (Foto: Helge Krempin.)

i de lokalhistoriske arkiver. De muliggør en ret detaljeret undersøgelse af tyendets vilkår - spredt over hele landsdelen. I det følgende vil vi kigge i nogle eksempler fra dette materiale, suppleret med vidnesbyrd i de trykte kilder, og herigennem forsøge at tegne et billede af, hvordan det var at være tjenestekarl og -pige i slutningen af 1800-tallet og i begyndelsen af dette århundrede.

Vi tager udgangspunkt i Hanved sogn ved Flensborg. Her ejede bonden Carsten Petersen i Haurup (1737- 1824) to anelige gårde på i alt 172 ha. Både han og hans efterfølgere førte bog over går-

dens mange pengeanliggender. Heriblandt noterede de fra o. 1800 og frem til o. 1870 også aftaler med gårdens tjenestefolk. Beslægtede optegnelser om lejede tjenestefolk findes fra familien Andresens gård i samme sogn, først ført på en gård i Veding, senere videreført i nabobyen Hyllerup. Disse notater dækker perioden fra 1836 til 1950.

Tyendeløn

Mikkelsdag den 29. september 1808 lejede storbonden i Haurup en ny karl for et år. Det var Jens Petersen fra Flensborg, og aftalen indebar en løn af 20 rdl. samt en del naturalier: en lærreds »futterhemd«, et par bukser, en skjorte, et par træsko, og et pund uld. I juni samme år indgik bonden en akkord med pigen Catrina Dorte. Hun skulle have 14 rdl., lærred til to særke, et viskestykke, to par træsko, et får frit på foder og græs samt kopskat betalt. Desuden lejede bonden af og til en enkelt hyrdedreng for sommeren fra påske til mortensdag. Det gav en løn på 5-6 rdl. og et pund uld og træsko.

Disse eksempler er ret typiske for bondens aftaler i de første to årtier efter århundredskiftet: Karlelønningen lå på 14-23 rdl., pigelønningen på 9-15 rdl., alt efter alder, og dertil kom naturligvis kost og logi samt et udvalg af naturalier. Sådanne lønninger lyder jo ikke af så meget, men reelt var de ikke set højere gennem mange år. Siden slutningen af 1700-årene havde landbruget været i fremgang: Stigende priser og god afsætning skabte velstand hos bønderne, og de fik mulighed for at ansætte flere tjenestefolk. Resultatet blev krav om højere løn. Den steg, selvom det ikke helt var i takt med priserne, og kulminerede vistnok omkring 1810- 13.

Udviklingen afspejles i tidens litteratur. Overalt lød der klager over mangel på tjenestefolk og over helt ublu løn-

krav. Arbejdsgiverne mente, at tyendet forfaldt til vellevned, og der blev krævet mere kontrol. Allerede i 1812 blev det anbefalet at indføre tjenestebøger for derved at indskærpe tyendet god opførelse, og der blev stillet krav om en ny tyendelov.

I Haurup havde bonden dog næppe grund til at klage. Andre steder i Sønderjylland, bl. a. på vestkysten, var lønnen højere. Det fremgår af en regnskabsbog fra familien Petersens gård i Rørkær ved Tønder. Sidst i 1790'erne var karlelønningen her nået op på omkring 24-25 rdl., og den steg yderligere, indtil 30-35 rdl. blev en almindelig løn o. 1810.

De gode tider fik dog snart en ende. Fra 1820 kom landbruget ud i den værste krise i mands minde. Faldende priser og dalende afsætning tvang mange bønder i knæ. På alle fronter måtte de indskrænke, også når det gjaldt forbruget af arbejdskraft. Da udbudet af arbejdskraft samtidig steg i takt med et stigende befolkningstal, blev resultatet et tydeligt fald i lønnen. I Rørkær sank karlelønningen efter 1822 til højst 20 rdl. Drastisk blev den enkelte sat ned i løn. Karlen Jens Christian, som 1821-22 havde fået 28 rdl., måtte 1823-24 nøjes med 21 rdl., og Jep Nicolaysen blev beskåret fra 32 rdl. i 1820-21 til kun 20 rdl. seks år senere. Først i 1848 nåede man atter op på de 30 rdl.

Naturalier

Tyendets pengeløn var således stærkt påvirket af tidens konjunkturer. Men den alene er ikke et dækkende udtryk for aflønningen. Karle og piger levede i en naturalieøkonomi under husbondens »formynderskab«. Ved tiltrædelsen blev der udbetalt et lille beløb i »gudspenge« eller håndpenge: 1 mark til en karl, 8 skl til en hyrdedreng. Resten af kontanterne forfaldt egentlig først til betaling, når tjenestetiden var udløbet. Men der var

tradition for, at husbond undervejs kunne efterkomme mindre ønsker fra sin karl eller pige, naturligvis med fratræk i den skyldige lønsum. Alt blev nøje noteret i bondens regnskab.

På de nævnte gårde i Hanved sogn var det således en fast regel, at tyendet kunne tage til de to årlige krammarker i marts og Dionysius-marked 9. oktober. Sådanne dage var der folketomt på gårdene: Den 29. marts 1865 noterede gdr. Hans Peter Røh i Jaruplund i sin dagbog: »Onsdag var jeg ikke til kirke, thi alle vore folk var til krammarked i Flensborg. Derfor lå også alt arbejde stille.« Og samme efterår den 12. oktober: »Torsdag var folkene til årsmarked.« Almindeligvis fik folkene også fri til at deltage i heste- og kvægmarked i Hanved 1. maj eller 29. september.

Til indkøb på markederne fik folkene altid lidt penge med, og det samme gjaldt til fornøjelser ved jule- og pinsetide og de tilbagevendende ringridninger i vintermånederne. Udgifter til mange slags fornødenheder kunne give anledning til fratræk i den endelige lønudbetaling. Karlene skulle have tobak og pibehoveder, pigerne kunne ønske sig et fingerbøl, en »solhat«, fiskeben og bånd til syning af kjoler, øringer - måske skulle der nyt tøj til - eller en udflugt til bade stedet St. Peter i Ejdersted. Det kunne også dreje sig om alvorlige udgifter i forbindelse med altergang, til en katekismus eller ny tjenestebog, lægebesøg eller karlenes session. Der blev også fratrukket beløb for indkøb af udstyr (et chatol eller en kiste). Det resterende lønbeløb blev udbetalt på skiftedagen.

Tyendeloven 1841

Før 1841 var der kun få lovbestemmelser til regulering af tyendets forhold. En lov fra 1740 foreskrev fire årlige skiftetider - påske, St. Hans, mikkelsdag og jul. Her-

af synes påske og mikkelsdag at have været mest benyttet. I dette forhold bragte en ny tyendelov fra 1841 væsentlige ændringer. Den var bl.a. langt mere detaljeret end den gamle, og som normale skiftedage fastsattes nu 1. maj og 1. november.

Lovbestemmelsen slog hurtigt igennem. Hos gdr. Andreas Andresen i Veding havde folkene hidtil skiftet til påske eller mikkelsdag, og hyrdedrengene var lejet fra påske til mortensdag. Så snart loven var udkommet, blev det ændret. Påsketerminen blev erstattet af 1. maj, mikkelsdag af 1. november. Pigen Christina D. Marquardsen fra Store Vi havde således tjent siden mikkelsdag 1836, og kontrakten var blevet fornyet årligt. I 1840 blev der imidlertid indgået aftale for tiden mikkelsdag til 1. november året efter - og derefter nævnes kun 1. november. Karlen Henning Henningsen tjente hos Andresen fra påsken 1839 og fornyede ligeledes aftalen årligt, indtil den i 1841 kom til at gælde tidsrummet l. maj til 1. november.

På gården i Haurup tog man de nye regler i anvendelse næsten lige så hurtigt, og på gården Røhsminde i Jaruplund blev hyrdedrengene ligeledes fæstet til de nye datoer, dvs. fra 1. maj til 1. november. Andre steder var man ikke så hurtig i vendingen. Hos familien Petersen i Rørkær overlevede de gamle skiftedage ved påske og mikkelsdag indtil midten af 1850'erne.

Lønudvikling

Der gik lang tid, før det drastiske fald i lønnen under landbrugskrisen i 1820'erne var genoprettet. Frem til midt i 1840'erne lå karlelønnen i Veding og Haurup typisk på 15-24 rdl., alt efter alder, tilsvarende for pigelønnen på 8-12 rdl. Derefter steg lønnen, især tydeligt 1845-47 og under krigen 1848-50. Under 1850'ernes gode konjunkturer kunne en

karleløn atter komme op på 30 rdl. og en pigeløn på 20 rdl. I Rørkær ved Tønder var lønnen vistnok noget højere. Det betød imidlertid ikke i sig selv bedre vilkår for tyendet. Ligesom under højkonjunkturen, der gik forud for 1820'ernes landbrugskrise, holdt lønnen nemlig ikke trit med priserne, hvilket bl. a. skyldtes, at udbudet af arbejdskraft var stigende. Det ses i de benyttede regnskaber ved, at daglejere fra 1850'erne begyndte at erstatte tyende rundt omkring på gårdene.

Fra 1874 slog den tyske rigsmark (å 100 penning) gradvist igennem som møntenhed. Lønningerne var opadgående. Går man frem til århundredets slutning, blev der på familien Andresens gård brugt langt flere daglejere end før. Daglønnen var i 1890'erne om vinteren 60-75 penning, om sommeren 1 mark eller derover og en ugeløn på op til 5 mark. En ung karl fik på årsplan 120-180 mark, pigen 120 mark. Hertil kom nu arbejdsgiverens pligtige del af de ansattes forsikringer. Siden 1891 var der indført tvungen ulykkes-, invaliditets- og aldersforsikring. Bidragene blev betalt ved, at der blev indklæbet mærker på den forsikredes medlemskort. Halvdel blev betalt af arbejdsgiveren, og »Klebegeld« var derfor en normal del af kontrakterne. Desuden betalte husbond 1/3 af sygeforsikringen. I nogle tilfælde fik tyendet endda det samlede bidrag betalt.

Derimod omtales naturalieydelse på dette tidspunkt kun sjældent. Det synes, som om de traditionelle ydelser af træsko, lærred, uld osv. var kraftigt på retur og erstattet af en højere pengeløn. Helt ukendte var de dog ikke. Så sent som i 1919-20 lejede husmand og tagtækker Martin Bjerringgård på Østerby mark i Medelby sogn sine børn ud på traditionel vis. Udover kontantløn og »klæbe- og sygepenge« fik børnene hos husbonden tøj til bukser og vest, skjor-

Sønderjyske
Årbøger
1994

udkommer i november 1994
som

en hilsen til Peter Kr. Iversen

i anledning af 80-årsdagen
den 23. maj 1994

Sønderjyske Årbøger 1994

- en hilsen til Peter Kr. Iversen

Fhv. landsarkivar Peter Kr. Iversen fylder 80 år den 23. maj 1994, og det har *Historisk Samfund for Sønderjylland* mange grunde til at fejre. Allerede i 1946 blev han medlem af styrelsen, og gennem de følgende 33 år var han som sekretær, redaktør og mangeårig formand mere end nogen anden med til at skabe den forening, vi kender i dag.

Rækken af initiativer var lang. Der blev oprettet amtskredse, Sønderjyske Årbøger blev fornyet, og talrige bøger blev udgivet. "Sønderjylland. Historisk Billedbog" udkom i tre bind i oplag på op til 20.000 eksemplarer. De mange bind i serien "Sønderjyske Levnedsløb" blev næsten folkelæsning. Samtidig steg medlemstallet fra omkring 1.200 til over 3.000.

Ikke nok med det. Iversen grundlagde Historiske Samlinger for Sønderjylland - i dag landsdelens største billed- og båndsamling med op mod 200.000 billeder.

På landsarkivet satte han som arkivar og chef varige spor. Bygningerne blev udvidet, og der blev udgivet arkivfortegnelser. Iversen var ikke blot med til at sikre de offentlige arkiver for eftertiden: Med stor energi reddede han værdifulde samlinger af private arkiver fra personer og foreninger.

Samtidig var han aktiv i kredsen af nationale og historiske foreninger, både i Sønderjylland og på landsplan. På hjemmefronten var han i 1979 med til at grundlægge sammenslutningen Lokalhistoriske Arkiver og Samlinger i Sønderjylland - LASS. Dermed indledtes en ny fase i det lokalhistoriske arbejde i Sønderjylland.

Sidst men ikke mindst blev der tid til et omfattende historisk forfatterskab inden for Sønderjyllands historie - med hovedvægt på landbrugshistorie, lokal- og personalhistorie.

Peter Kr. Iversen kan se tilbage på en imponerende indsats. Historisk Samfund for Sønderjylland ønsker

hjertelig til lykke

og tilegner Sønderjyske Årbøger 1994 til fødselaren. Årbogen bliver en stor bog på omkring 400 sider med anmeldelser, beretninger fra landsdelens museer og forskningsinstitutioner og fra de mange lokalhistoriske arkiver og foreninger. Vigtigst er dog den lange række af artikler. Indholdsfortegnelsen vil blandt andet omfatte følgende:

Peter Kr. Iversen. Af Troels Fink

Sønderjyllands største gods. Søgård-Gråsten i Ahlefeldternes tid.

Af Carsten Porskrog Rasmussen

Under adels- og hertugstyre. Hørup og Ulkebøl sogne indtil ca. 1670.

Af Henning Mathiesen

“Helbredelsesanstalten for idiotiske og svagsindede Børn for Hertugdømmet Slesvig” indtil 1870. Af Johannes Brix

Jens Iversen. Degn og lærer i Bredebro 1858-1882. Af Peter Kr. Iversen

Afvandringen fra Vestslesvig 1860-1900. Af Leif H. Nielsen

Fire breve fra H.P. Hanssen til H. V. Clausen. Ved Troels Fink

De sønderjyske forårsmøder. Af Harald Jørgensen

Skole- og kirkeliv i 1890'ernes Kabdrup. Bygmester A. H. Andersens erindringer.

H. P. Hanssens dagbøger november - december 1918. Ved Kim Furdal

vend!

klip her -----

Undertegnede bestiller:

eks. af Sønderjyske Årbøger 1994 - en hilsen til Peter Kr. Iversen
pris 150 kr. (excl. forsendelse)

ønsker medlemsskab af Historisk Samfund for Sønderjylland
kontingent p.t. årligt kr. 115

ønsker abonnement på Sønderjysk Månedsskrift
årligt p.t. kr. 130

ønsker både medlemsskab og abonnement
årligt p.t. kr. 210

Navn: _____

Gade/vej: _____

Postnr. og postdistrikt _____

Det nationale register 1921. Af Hans H. Worsøe

Danske Samfund for Øster Løgum sogn. Af Carl Rise Hansen

Nazipartiet i Medelby i 1943. Af Hans Schultz Hansen

Sønderjyder i sovjetiske krigsfangelejre 1945-55. Af Sigurd Rambusch

Sønderjyske billeder - en billedsamling og dens muligheder.

Af Henrik Fangel

Historisk Samfunds medlemmer får som sædvanlig bogen tilsendt i november måned.

Andre kan bestille denne hilsen til Peter Kr. Iversen ved at indsende nedestående postkort.

Porto

Historisk Samfund for Sønderjylland
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa

De polske tjenestefolk på Revsø gods i Sommersted sogn, som her er fotograferet i stiveste puds, afspejler et vigtigt problem for landbruget i årene frem mod 1. verdenskrig. Der var stor mangel på lokal arbejdskraft, og talrige karle og piger udefra fik derfor plads i Sønderjylland. De kom fra Øst- og Vestpreussen, Polen, Østrig, Sverige og naturligvis især fra Danmark. Foto 1907-08. (Haderslev Museum.)

ter, uld eller lignende. I det noget gammeldags Mellemslesvig levede de nedarvede traditioner således længe.

Fra 1890'erne mærkede man ellers en ubehagelig mangel på tyende overalt. De unge folk foretrak en bedre lønnet beskæftigelse i byerne fremfor tyendekår på landet, og mange udvandrede til Amerika. Landbruget klagede højlydt over mangel på arbejdskraft, og det var nødvendigt at søge erstatning fra de østlige provinser Polen og Østpreussen eller som hidtil fra Nørre Jylland, som i århundreder havde leveret tjenestefolk til Nordslesvig. Resultatet blev dels stigende lønninger, dels et stigende antal

daglejere i forhold til tyendet. Udviklingen fortsatte frem til verdenskrigen.

Hos familien i Hyllerup var karleløn- nen 1911-12 steget til 285 mark og pige- lønnen til 240 mark. Da man nåede frem til krigen, måtte der betales henholdsvis 500 mark og 300 mark, hvilket sandsynligvis også er et udtryk for vækst i tjene- stefolkernes realløn. Tyendet fik altså bedre vilkår i disse år. Under verdenskrigen skulle mangelen på arbejdskraft blive endnu værre. Nu blev mændene jo i vid udstrækning indkaldt - og kampen om tyendet blev forstærket yderligere. Der blev for alvor brug for arbejdskraft ude- fra. Nu kom de russiske krigsfanger til

god nytte. Med krigens afslutning, den efterfølgende inflation og Genforeningen begyndte en ny tid, som kom til at udvikle sig helt anderledes.

Kilder

Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig:

P 321 Regnskabsbog Carsten Petersen, Haurup.

P 202 Regnskabsbøger for familien Andresen, Veding-Hyllerup.

P 214 Dagbøger Hans Peter Røh, Jaruplund.

P 160 Regnskabsbog Martin Bjerringgård, Medelby sogn.

Landsarkivet i Aabenraa:

Topografica nr. 814. Regnskabsbøger familien Petersen, Rørkær.

Silke Göttisch: Beiträge zum Gesindewesen in Schleswig-Holstein zwischen 1740 und 1840 (1978).

Karen Schousboe: Bondedagbøger - kilder til dagliglivets historie (1980) (kommenteret fortællelse over bondedagbøger).

Schleswig-Holsteinische Provinzialberichte 1791 bd. 2, hft. 4 s. 80; 1791 hft. 2 s. 320; 1798 hft. 1 s. 57; 1812 hft. 4 s. 475; 1815 hft. 5 s. 556; 1816 hft. 2 s. 214; 1820 hft. 5 s. 658 (debat om tyendes løn og tyendelov).

Jahresberichte der Landwirtschaftskammer für die Provinz Schleswig-Holstein 1899 s. 6-25; 1910 s. 68-72 (beretninger om landbrugets arbejdskraft og lønforhold).

Sønderjyllands Historie bd. V (1933) s. 472-474 (Mads Iversen).

Ordet „Schweizer“ optræder ofte omkring århundredskiftet som betegnelse på fremmede tjenestefolk, som tog sig af malkning, fodring og pasning af kvæget. Nogle få kom rent faktisk fra Schweiz, hvor „Schweizerei“ betyder „mejeri“. „Schweizerne“ fandt især beskæftigelse på de større ejendomme, hvor de erstattede den manglende hjemlige arbejdskraft. Det hed sig, at der „findes gode og dygtige folk, især blandt de rigtige schweizere, men der er også mangt ubrugeligt udskud fra byerne blandt dem.“ Her er en gruppe „schweizere“ fanget midt i markarbejdet en sommerdag i 1907 på gården Revsø nær Sommersted. (Haderslev Museum.)

Barn i Højer omkring 1930

Af OLE KIIL

I 1927 flyttede Ole Kiil sammen med sin familie fra Esbjerg til Højer, hvortil faderen, der var skibsfører i Vandbygningsvæsenet, var blevet forflyttet i forbindelse med det store afvandingsprojekt i Tøndermarsken. Afstanden fra Esbjerg til Højer er i dag til at overse, men dengang var der en verden til forskel; ikke mindst for en 9-årig dansk dreng, der her for første gang stiftede bekendskab med livet i det nyvundne grænseland.

Vor entré i Vestslesvig skete i efteråret 1927, da jeg var fyldt 9 år. I den alder og under datidens forhold følte rejsen til dette fjerne, ukendte land nærmest som udvandring til en fremmed verdensdel. Spændende var det, men ville vi mon nogensinde gense de venner og skolekammerater, som vi forlod?

Min far var rejst en måned i forvejen, og var nu fører af Vandbygningsvæsenets uddybningsfartøj, der bar den prosaiske betegnelse »U/F Nr. 2«, men ude vestpå blev den nu aldrig kaldt andet end »æ bagger«, en betegnelse direkte overført fra tysk.

Efter en togrejse, der forekom uendelig lang, og hvor det eneste spændende var synet af Ribe domkirkes imponerende tårn, ankom vi til Tønder Hovedbanegård, der dengang var et knudepunkt med tog mod alle fire verdenshjørner, helt anderledes end de sørgelige rester, der i dag er tilbage af den fordums trafikale herlighed.

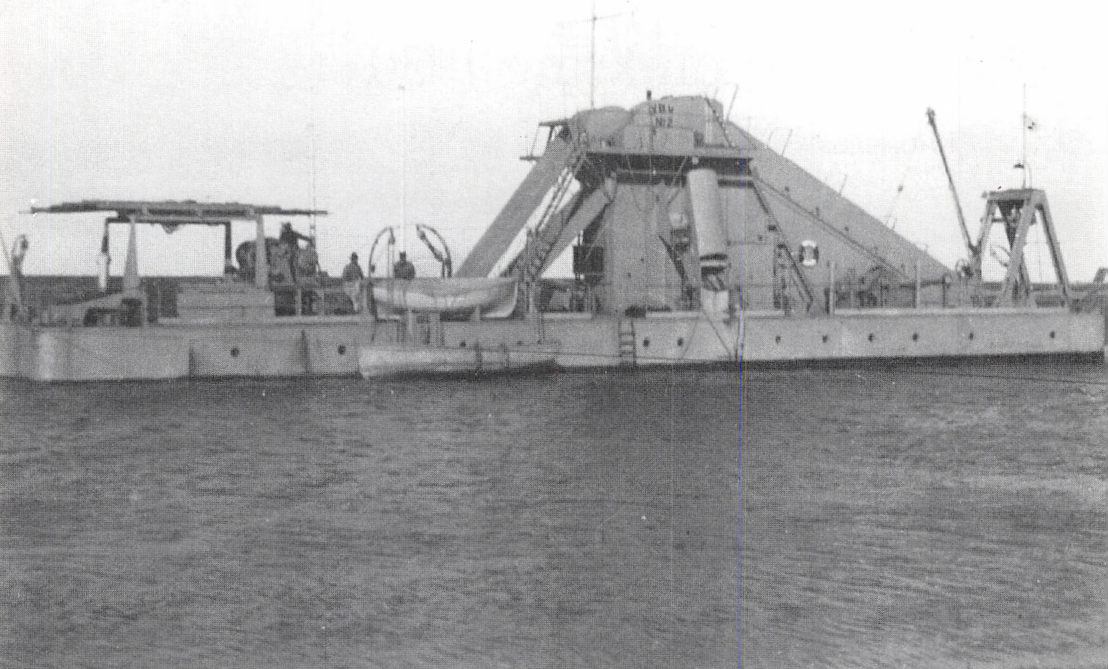
»U/F Nr. 2« havde hjemsted i Højer, men ved vor ankomst befandt den sig på Rudbøl Sø, hvor den virkede i tilknytning til det omfattende projekt, Tøndermarskens afvanding. Fartøjet sørgede for opgravning og oppumpning af de enor-

Kaptajn N.L.C. Kiil (f. 1882) fotograferet sommeren 1927 på sandpumperen „Thyborøn“ umiddelbart inden forflyttelsen til Højer. (Privatfoto.)

me mængder af fyld, der var påkrævet til digebygningen langs Vidåens bredder, et arbejde der strakte sig over flere år.

På Tønder Station, hvor min far ventede os, begyndte det spændende. Han fortalte, at vi nu befandt os på et sted, hvor store flokke af løsgående kvæg blev drevet gennem gaderne, og hvor det var forekommet, at en stud havde taget sig

Uddybningsfartøjet „U/F Nr. 2“ - eller slet og ret „æ bagger“ - blev Ole Kiills første møde med Tøndermarsken. (Foto: Højeregnens lokalhistoriske Arkiv.)

en tur gennem en butiksrude. Det skuffede os dog at høre, at flokkene ikke blev ledsaget af cowboys til hest, men udelukkende af højtråbende ungersvende til fods. I en lejet bil kørte vi vestpå og gjorde store øjne ved synet af den vidtstrakte, flade marsk med den høje himmel, der mødte os. Ved Møgeltønder satte vi kursen mod Rudbøl efter at have beundret det smukke, hvide Schackenberg Slot med voldgraven og parken. Vi ville gerne have set et glimt af greven, men måtte acceptere fars forklaring om, at han nok ikke var hjemme, da han foruden at være greve også var amtmand. Vi fik også fortalt, at den første Schack i Møgeltønder var en dygtig general, der engang for længe siden havde forhindret os i at blive svenskere.

Endnu mere eksotisk forekom Rudbøl os at være. Tænk engang! Det lå et sted, hvorfra man kunne kigge lige over

til et fremmed land, og der var mænd med gevær i blå uniformer. De blev kaldt gendarmere, og der var politifolk med mærkelige høje kasketter, som vi ikke kendte nordpå.

Ved bredden af søen, der forekom os uendelig stor, blev vi indskibet i storbåden fra »U/F Nr. 2«, og med raske åre slag bragte bomstærke matroser os ombord til midlertidig indkvartering på »æ bagger«. Først den næste dag skulle vi fortsætte til vort nye hjem i Højer. Splitflaget vejede agter, og skibskokken havde sørget for en god velkomstmiddag. Efter den lange rejse var der stemning for at gå tidligt til køjs. Da vi var ikke mindre end fem børn, kunne der dog langt fra blive en køje til hver, men at sove på en blød sofa med rødt plysbe-træk var ikke at foragte.

Post og proviant blev dagligt bragt fra Højer med Vandbygningsvæsenets for-

nemme motorbåd, »Hængi«, der havde en fortid i den kejserlige tyske krigsmarine og dermed - som en selvfølge - en rummelig, standsmæssig kahyt. Dens fører var styrmand Mayland, en mavesur hugaf fra Egersundkanten, og for maskineriet stod motorpasser Schmielowski, der som navnet siger var af polsk herkomst. Det fremgik tydeligt af hans sprog, og af de helgenbilleder, som kahytten var udsmykket med.

Ankomst til Højer

Sejlturen til Højer ad Vidåens brede vandvej imponerede os. En del maleriske møller fandtes endnu dengang langs bredderne, og vi følte os hensat til det Holland, som min far havde fortalt os om. Vi lagde til kaj et stykke øst for Højer Sluse, ved den store fabriksbygning, hvor man under Verdenskrigen havde forsøgt at producere fodermel af tang.

Ilandsteget begav vi os til fods mod Højer ad en vej, der var bundløs af ælte. Det mørkede, og regn satte ind med en strid vind fra vest. Vi var fremmede, og egnen viste os afgjort ikke noget mildt åsyn. Endnu værre blev det, da vi omsi-

der nåede frem til vor fremtidige bolig i Søndergade; et lille miserabelt hus, der skulle rumme den store familie. Andet havde ikke været muligt at opdrive. Afvandingsprojektet havde bragt et stort antal fremmede til byen. Der herskede den rene Klondike-stemning, og mange måtte lade sig indkvartere under ret så kummerlige forhold. For de handlende var der gyldne tider, og gode lejeindtægter kunne indkasseres af husejere.

Et jammerligt syn mødte os, da vi fik låst os ind i de iskolde, små stuer. Alt vort flyttegods stod urørt i kasser på gulvet, så det havde lange udsigter med at få bragt mad på bordet og senge gjort klar til de sultne og trætte børn. Min far, der var vant til at tage tingene, som de kom, var ukuelig. Min mor forsøgte at holde modet oppe, men satte sig til sidst opgivende og græd.

Omsider kom der dog nogenlunde styr på det herskende kaos. Der blev tændt op i kakkellovne og det kolde komfur. Vand til madlavning blev hentet ind fra pumpen, der var placeret ude i gården, og nogenlunde orden kom der på bord, stole og senge. For os, der kom fra forhold, hvor bekvemmeligheder som

Familien Kiils første - og meget trange - bolig i Højer lå i Søndergade. Kun de tre vinduer, der ses til venstre, hørte til lejligheden. T.h. i billedet: Højer Kino. (Privatfoto.)

indlagt vand, bad med toilet, køkken med gasapparater og afløb til et fungerende kloaksystem var en selvfølge, var det som at blive skruet 50 år tilbage i tiden. Intet af dette fandtes her. Kunne vi mon overleve på dette tilsyneladende ugæstfrie sted? Heldigvis skulle det med tiden vise sig, at det lykkedes ganske godt, ikke mindst for min mor, der om nogen kom til at føle sig hjemme i grænselandet. Den lokale dialekt kunne dog undertiden give vanskeligheder, og når den omvandrende fiskemand, Martinsen, spurgte: »Skal I ha' fisk i morgen?«, undrede det hende, at der ikke var tale om en forudbestilling, men at varen var medbragt til levering, her og nu.

Skolen

Dagen efter vores ankomst stiftede jeg bekendtskab med en jævnaldrende dreng, der hed Herman Sigismund. Han var kommet for at bære vand og brændsel ind til sin voksne søster, som var vores nabo. Jeg satsede på, at bekendtskabet ville være mig til gavn, når jeg skulle begynde i Højer Skole, men der havde jeg forregnet mig. Det viste sig, at skolebygningen var delt i en dansk og en tysk afdeling, og da Herman hørte til i sidstnævnte, ville han ikke kendes ved mig, da vi mødtes i den fælles skolegård. Jeg måtte derfor klare mig uden ham, men fandt dog hurtigt gode kammerater blandt de danske børn.

At komme fra en byskole i en stor by som Esbjerg til en skole, der var opdelt i kun to klasser, »æ lille o æ stouer klas«, var en ret besynderlig oplevelse. Jeg kom til at tilbringe det første år i »æ lille klas« inden oprykningen til »æ stouer« og fandt det ret ydmygende at skulle være sammen med de små rollinger, der lige var kommet i skole og nu var igang med den ABC, som for mig syntes at ligge en menneskealder tilbage. Og tænk engang! Man skrev på tavler med grifler, der

skreg og hvinede noget så forfærdeligt. Jeg måtte gå den tunge gang til boghandler Martinsen og købe en af de tavler, som jeg troede var afskaffet for 100 år siden. Den forhadte tavle blev jeg heldigvis kvit efter det første års prøvelser.

To unge lærere, Olav Jensen og Thomas Sølbeck, stod for undervisningen i Højer Skoles danske afdeling. Mellem de skolebørn, der var født og opvokset på stedet, og lærerne var der ingen problemer. Gennem forældrene, som havde gået i tysk skole, havde børnene lært, at lærere var ophøjede personer, som man skyldte ærbødighed og respekt. Noget anderledes kunne det være med tilflytterne nordfra, og iblandt kunne der opstå situationer, hvor spanskkrøret måtte tages i anvendelse.

Olav Jensen var tilhænger af Kristen Kolds undervisningssystem med fortælling og højt læsning for børnene som vigtige faktorer. Mange af hans jævnaldrende kollegaer på egnen var af samme opfattelse, og ingen af dem havde meget til overs for den såkaldte sorte skole.

Lærer Sølbeck var en venlig mand, der udover at undervise i »æ lille klas«, stod for tegning og geografi. Han havde som helt ung været tysk soldat i Verdenskrigen, hvorfra han fra tid til anden fortalte om rystende oplevelser. Undervisning i tysk fik vi også - af lærer Brockmann fra den tyske afdeling. Vi fik en vis indsigt i dette vanskelige sprog, men noget forsøg på at lære os den komplicerede grammatik blev der ikke gjort.

Desværre forholdt det således, at lompepenge var et helt ukendt begreb hjemme hos os ud fra den tanke, at vi jo fik kost og logi. At klare sig helt uden kontanter var dog ikke nemt, så en udvej måtte findes. Mit skarpe øje havde straks bemærket, at de uhyre mængder af får, som græssede overalt, efterlod totter af uld på pigtrådshegnene. En posefuld, som jeg hurtigt fik plukket, bragte jeg

med forventningens glæde til Højer Tæppefabrik, hvor den venlige fru Kærby desværre måtte meddele mig, at produktet ikke egnede sig til tæppefremstilling. Jeg etablerede mig derefter som jordbruger ved at påtage mig dyrkningen af den lille stump køkkenhave, der hørte til vores hus. I entreprisen fik jeg også lørdagsfejningen af gaden samt indbæring af brændsel og vand. En spand med tilhørende øse, som stod ved siden af komfuret, skulle holdes fyldt.

Provenuet af mine aktiviteter blev ofrets omsat i en forretning, der forhandlede grøntsager og slik. For 5 øre kunne man her erhverve sig et stykke chokolade, der bar et af bogstaverne BLOCK. At den venlige kone, der drev udsalget, ikke vaskede hænder, inden hun brækkede et stykke af, gjorde ikke noget, uanset om hun umiddelbart forinden havde håndteret kartofler med jord på. Det meste var jo forinden tørret af i forklædet.

Julen

Når sæsonens store ålefiskeri i Vidåen og udenfor slusen var afsluttet, var ef-

teråret ved at gå på hæld. Kæmpeflokke af stude var hentet i kogene, hvorfra de under brøl og skrål blev drevet til banen, hvor kreaturvogne ventede for at føre dem bort til en uvis skæbne. Nogle af studene kom på stald og kunne således se frem til nok en sommer i fennernes frodige græs. Vildgæs i talløse, højtflývende kileformationer drog larmende sydpå, og vestlige storme satte ind. At forlandet dermed kom til at stå oversvømmet med bølgeslag nær digefoden, blev dengang betragtet som en helt naturlig hændelse, der sjældent påkaldte sig pressens interesse.

Dagene blev stadig kortere; det blev vinter, og julen nærmede sig. Det frivillige brandværn »Feuerwehr«, der var under tysk kommando, musicerede på Torvet med »Oh, Tannenbaum« som glansnummer, og bagerbutikkerne bugnede med juledyr, der var bagt i mange varianter. De blev solgt for meget små penge, så børnene var flittige aftagere. Selv de mindste butikker i byen strålede af lys og pynt. I skolen blev der gjort juleforberedelser med indøvelse af julesalmer. Det foregik også om aftenen, hvor

*Højers Storegade
i vinterdragt.
(Foto: Institut for
sønderjysk lokal-
historie.)*

voksne var inviteret med som deltagere. En festdag var det lige inden jul, når store mængder af gode bøger og usolgte julehæfter fra forrige år var lagt frem til uddeling. De var indsamlet og sendt som gaver af venlige mennesker oppe i »det gamle land.« På skift kunne vi gå frem og forsyne os med en favnfuld efter eget valg. Alt blev læst og genlæst med den største interesse i juleferien. I en længere periode op mod jul blev der i Højer Kino efter skoletid kørt den samme underholdende film. Handelsstandsforeningen var den gavmilde sponsor, og adgang fik man ved fremvisning af billetter, som man fik gratis, når man havde ærinde i butikkerne. Filmen var udmærket, men det kunne blive lidt trættende, når de mange børn, der efterhånden havde set den utallige gange og derfor kunne sangene udenad, forsøgte at overdøve de optrædende på lærredet.

Gamle traditioner, som de fleste steder i kongeriget forlængst var ophørt, fandt vi i min barndom lyslevende i Sønderjylland. Minsandten om man ikke juleaften sendte anden til stegning hos bageren a la »Sikken voldsom trængsel og alarm«. Også vi benyttede os naturligvis deraf, og fuglen blev så brun og sprød, at vor mor næppe kunne have gjort det bedre i sin egen ovn. Egne småkager kunne man også få bagt hos bageren.

For byens danske børn var årets højdepunkt julefesten i det nye forsamlingshus, »Højerhus«, på Ballumvej. Her blev der danset om juletræ, oplæst julefortællinger af lærer Sølbeck, som også ledede de elskede sanglege. Til slut fik hvert barn udleveret en herlig godtepose indeholdende et æble, en appelsin, konfekt og et stykke chokolade.

I de kommende år gik jeg nødigt glip af aftenmøderne i forsamlingshuset, hvor der kom mange interessante foredragsholdere fra nær og fjern. At jeg var der som eneste mindreårige mødte aldrig

indvendinger. Mødesalens vægge var beklædt med ribber, benyttet ved vinterhalvårets frivillig gymnastik. Også en scene fandtes der til brug, når der blev spillet dilettantkomedie og ved besøg af professionelle skuespillere.

Et nyt hjem

Et par år efter vores ankomst til Højer var afvandingen af Tøndermarsken i det store og hele tilendebragt. »Æ Bagger« havde for stedse forladt Vidåen gennem broerne, der måtte afspærres og demonteres, medens det stod på. Herefter var dens opgave at holde sejlrenden gennem Højer Kanal åben for den endnu ret anselige skibsfart. Afvandingsfamiliernes bortrejse skabte albuerum, og den anstrengte boligsituation lettede. Projektets generalstab forlod også den bygning, der havde rummet såvel tegnestue som ingeniørernes private lejligheder. Det var stuehuset til en firelænget gård i byens østlige udkant. Den tilhørte familien Hindrichsen, og da man indtil videre ikke havde brug for boligen, blev den udlejet, og kom i folkemunde til at hedde »æ ingeniørgoer«. I denne spændende, kæmpestore bolig kom vi til at tilbringe nogle gode år, og større kontrast til vort hidtidige tilholdssted i Søndergade kunne man dårligt tænke sig. Nu havde vi næsten for meget plads med kæmpestore stuer og værelser, køkken, gange og bryggers som balsale, og hele herligheden lå midt i en imponerende have med plæner og høje træer. Under disse forhold gav vi gerne afkald på moderne faciliteter. I de højloftede stuer skulle der fyres i de store flisekaminer, hvorfra varmen havde en kedelig tendens til at forsvinde op under loftet. Ved vintertide var der isnende koldt på køkkengulvets og gangenes skakbrætmønstrede flisebelægninger.

At pigerne jævnligt pådrog sig frost i fødder og fingre var nærmest en selvføl-

Kommer man til Højer i dag, finder man - bortset fra i turistsæsonen - en stille by, der ikke har meget af det pulserende liv, som fandtes i mellemkrigsårene. Borte er DSB, Politi, Toldvæsen, Grænsegendarmeri, Vandbygningsvæsen, havfiskeri og skibsfart foruden den i sin tid så aktive tæppefabrik. Skulle man handle, kunne man naturligvis tage toget til Tønder, hvor udvalget var større, men ret beset var det unødvendigt. Højers butikker kunne levere alt, hvad der behøvedes af fødevarer, beklædning, boligudstyr, isenkram og byggematerialer af enhver art. Hertil kom, at byen var velforsynet med dygtige håndværkere. Et større antal små og store landbrug lå inde midt i byen, hvor de satte deres tydelige præg. De åbne møddinger og rendestene tog folk som en selvfølge, og de syntes ikke at forringe befolkningens sundhed. Der var tradition for, at folk i Højer levede meget længe. Gener kunne der dog være, især når der skulle køres møg ud. Det dækkede på det nærmeste gadernes toppede brosten, når de overfyldte vogne dagen igennem var skramlet hen over dem på vej til marks med læs efter læs. Ej heller over dette blev der klaget. Enhver fejede for sin egen dør, når dagen var forbi. (Foto: Institut for sønderjysk Lokalhistorie.)

ge. Her var der dog den fordel, at pumpe stod indendørs i bryggeret, og at retiraden befandt sig sammesteds. Over køkkenets enorme komfur kunne man læse den rammende indskrift: »Ein guter Herd ist Gottes Werd«.

Landbruget blev drevet sammen med Hindrichsens ejendom inde på Nørrevej. Den rummelige stald var om vinteren fyldt med prægtige stude, der blev fodret og tilset af folk, der kom ud fra Nørrevej. Bortset fra stald og lade, stod

avlsbygningerne tomme, og der var således intet i vejen for, at jeg måtte benytte hønsehuset i den østlige længe. Jeg kom ret hurtigt op på en bestand af 20 høns, duer og fire gæs, som gav et rimeligt afkast. Hans Fedder Hindrichsen, som ofte kom derud, blev min gode ven. Han lærte mig meget om kvægopdræt og agerbrug. Det skete oftest i den lune stald, når han selv røgtede. Jeg var ikke velset ved aftensbordet, når en stram staldlugt bredte sig fra min trøje, men

Svag vind i Højer Kanal. Ole Kiil i sin første båd „Denisse“, opkaldt efter en amerikansk penneveninde. (Privatfoto.)

pigernes fine manerer kunne jeg ikke tage mig af.

Min første båd

Da jeg i en tidlig alder havde besluttet mig for at søge mit levebrød til søs, var mit højeste ønske naturligvis at blive ejer af en båd. Min slunkne konto i Tønder Landmandsbank havde hidtil været en hindring for et sådant projekt, men en dag var heldet ude. En bagerlærling havde en ældre men brugbar båd, som han måtte skille sig af med, da han efter udlæring skulle rejse til en fremmed by. Det var undgået min opmærksomhed, og jeg hørte først om det i allersidste øjeblik. Det var ikke lykkedes for ham at slippe af med båden, og han stod nu med foden på togets trinbrædt, klar til afrejse. Jeg kom løbende og råbte forpustet: »Hvad skal du have for din båd«? »10 kroner«, lød svaret. Løbende ved siden af toget rakte jeg ham sedlen, og fartøjet var mit.

En grundig »afloat« besigtigelse foretog jeg den følgende dag og blev beroliget ved, at båden ikke trak vand i faretruende mængde. Det var eller havde i det mindste været en særdeles solid båd, kravelbygget i eg og med svære tætsid-

dende spanter. Alderen var ubestemmelig, men typen kendte jeg. Enhver tysk »Kümo«skipper, med respekt for sig selv, havde en sådan hængende som hækjolle, blankskrabet og lakeret. Båden trængte til en kærlig hånd efter års misrøgt. Hjælp fandt jeg hos den enøjede Skak Bossen, der havde et imponerende godt håndelag til en opgave af netop denne art. Svøb og essing blev fornyet - dog ikke med eg, men med forskallingsbrædder i svensk fyr. Knastfrie eksemplarer i bedste kvalitet blev med omhu udsøgt hos tømmerhandler Johs. Pørksen i Mellemgade. Efter opmaling flød båden på vandet som en svane, og stolt var jeg. Stagfok og sprydsejl blev syet af lagenlærred, og alt var i skønneste orden.

Sejlads såvel på Vidåen som udenfor slusen blev min kæreste fritidsbeskæftigelse oftest i følge med én eller to kammerater. Vinden var iblandt sydlig, og så var det ingen sag at stå kanalen ud. Ofte var vinden i vest, og det betød en langsommelig og sej udtur med kryds på kryds mellem kanalens bredder, indtil vi nåede åbent vand, omtrent hvor Hjerpsted Kirke tonede frem nord for Emmerlev Klev. Tidevandsstrømmen var en hjælp eller hindring alt efter forholdene, og man gjorde klogt i at tage den med i betragtning. Langt fra land sejlede vi sjældent, men en enkelt sommertur til Rømø klarede vi med bravour, med telt og proviant medbragt til nogle dages camping derovre. Da skoletiden var forbi, og tiden var inde til udmønstring som dækselev i et af rederiet Lauritzens skibe, måtte båden atter skifte ejer. Solgt til en stedlig købmand, These Nielsen, var prisen Kr. 100, som dog skulle afregnes i butiksvarer. Lidet anede jeg, at næste gang jeg kom under sejl i en åben båd, skulle det blive på Atlanten, efter et dramatisk krigsforlis.¹⁾

Noter:

1) Jvf. Sønderjysk Månedsskrift, nr. 6-9, 1993.

Set og sket i grænselandet

Grænselandskronik

Af ESKILD BRAM

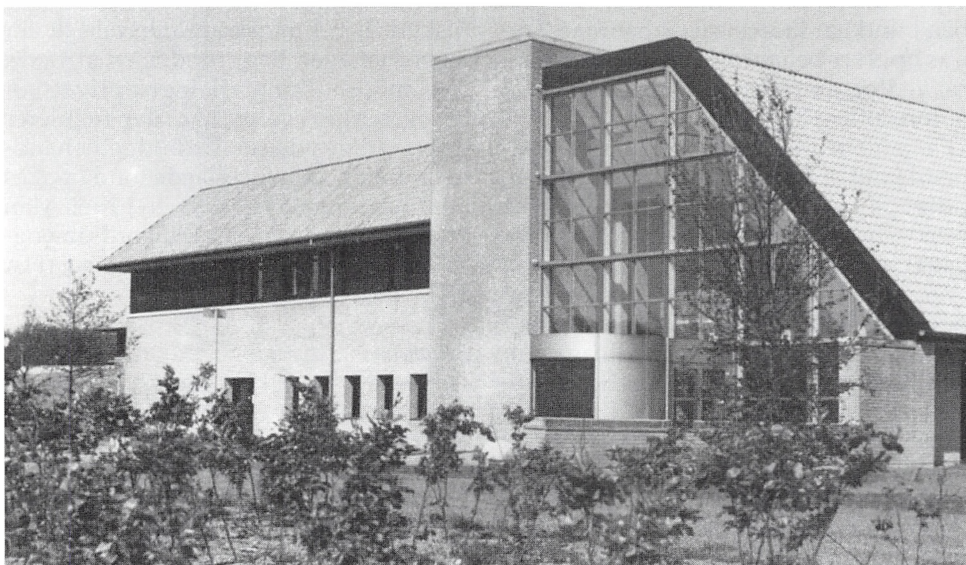
Da Sønderjylland vågnede

Januar kvartal blev ingen kiedsom vinter. Barometret stod på Foranderligt

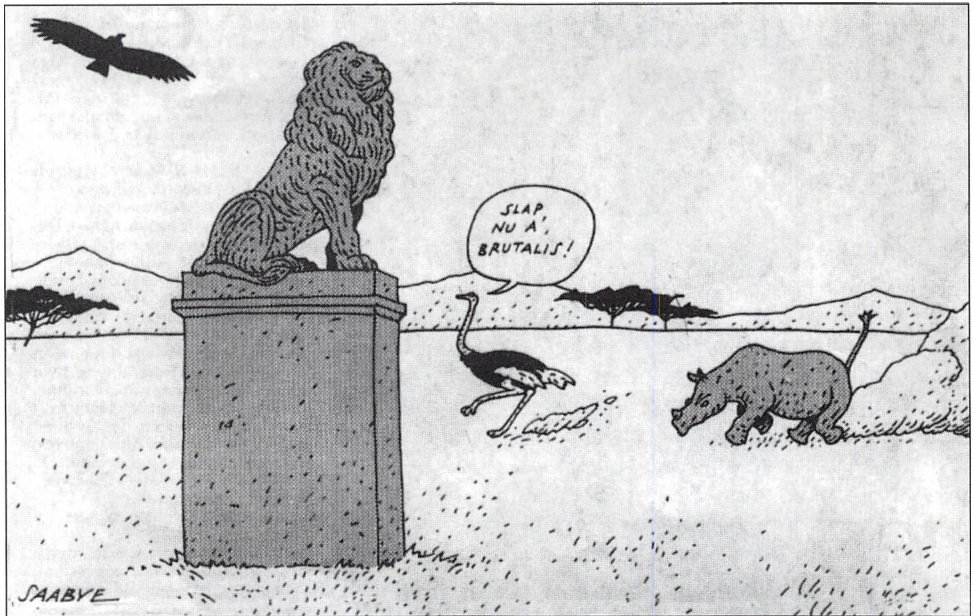
Personfikseringen i det offentlige liv blev i Sønderjylland en dagligvare i januar kvartal. Det gamle politiske kamp-råb: Én mand - én stemme (one man - one vote) fik i »sagen Jørn Buch« en helt anden betydning. Når alt hurlumhejet lades til side, bliver tilbage anelsen om en national brydningstid, men også et skæbnedrama i klassisk græsk stil, en forestilling på den nationale scene om konflikten mellem pligt og tilbøjelighed, det gamle kategoriske imperativ om enten dansk eller tysk i grænselandet.

Helt anderledes med amtsborgmester Kresten Philipsen. Med sin stejle holdning i spørgsmålet om en betalingsafdeling ved Aabenraa Sygehus og sit næsten forudprogrammerede valg til formand for Amtsrådsforeningen befæstede han blot sin situation som offentligt mandfolk.

Overraskende var derimod, at udnævnelsen af en ny dansk generalkonsul i Flensborg for første gang blev trukket ud af det hemmelige diplomati og gjort personfikseret som aldrig før. Denne forestilling fik en happy end og lutter bifald til professor Lorenz Rerup. Han blev stykkets deus ex machina.

Aabenraa Sygehus, atter i mediernes søgelys. (Foto: P. Diedrichsen)

Istedløven er foreslået placeret mange forskellige steder. Her et af de mere originale: på Namibiens savanne sammen med det uregerlige næsehorn, Brutalis. (Politiken, 6/2)

Januar

4. januar. Selv om sundhedsminister Torben Lund har krævet, at Aabenraa Sygehus opgiver behandlingen af selvbetalere, vedtog amtsrådets borgerlige flertal at fortsætte (Ritzaus Bureau).

5. januar. Elektrificeringen af jernbanen Hamborg-Padborg stoppes midlertidigt på tysk side efter krav af de tyske miljø-organisationer. DSBs del af projektet berøres ikke.

6. januar. Det »nye« museum ved Dannevirke havde i 1993 ialt 19.325 besøgende, en nedgang på ca. 1.000. Tilbagegangen henføres til svigtende besøg af skoleklasser, hovedsagelig fra Danmark. Dette kan igen have noget at gøre med kommunernes omlægning af tilskudspolitikken til lejrskoler og ændringer i lærernes arbejdstid (FLA).

7. januar. Den tyske borgmester i Hatsted, J. Kisbye, (CDU) foreslår, at kom-

munerne i Sydslesvig opretter en fælles fond til finansiering af de kommunale tilskud til det danske mindretals skoler og børnehaver. Baggrunden er, at Tyskland modsat Danmark ingen privatskole- og børnehavelov har, der regulerer de offentlige ydelser. De budgetbehandles år for år. Den foreslåede fond tænkes administreret af Landdagen i Kiel. Man kunne formode, at en sådan ordning også muliggjorde større ensartethed (FLA 8.1)

Istedløvens Odyssé

Istedløven - und kein Ende. Og dog. En grænseoverskridende afdramatisering og afmytologisering konstateredes.

Et bidrag hertil kunne være en upar-tisk, sagligt forklarende bog »Istedløven, et nationalt monument og dets skæbne«, udgivet af Sydslesvigs Museumsfor-ening og Kunstcentret Mikkelpberg. En af

forfatterne, Inge Adriansen, formulerede den velgørende sætning, der blev genbragt på tysk side, at godt nok bør problemet med Istedløvens opstilling løses, men der findes dog langt vigtigere spørgsmål i grænselandet.

I forbindelse med udstillinger i Sønderborg og Flensborg kom Istedløven op på ministerplan (23. 1.). Kulturministrene Jytte Hilden og Marianne Tidick fra Kiel besøgte udstillingen på Flensborg Museum, og det kan næppe være en tilfældighed, at to nabostaters topolitikere var kommet for at skubbe lidt til.

Hvis man vil lægge noget symbolsk i det, er løvens stadier på livets vej dermed nået frem til et punkt, hvor kun nogle få hundrede meter adskiller den fra den oprindelige plads på Flensborgs gamle kirkegård. Bypræsident Peter Rautenberg tog et halvt tilløb. Han ønskede Istedløven tilbage til Flensborg men til en mindepark ved det højtliggende museum. (JV og FIA 24. januar). »Nordschleswiger« gav i en leder principel tilslutning til, at løven vender tilbage til Flensborg.

Vi skruer tiden lidt tilbage (10. 1.) i forbindelse med det tyske mindretals status efter kommunal- og amtsrådsvalgene. Resultaterne var som helhed tilfredsstillende, bl. a. på grund af en vis tilgang af danske stemmer (No). Ingen anede på dette tidspunkt, at én af disse danske stemmer skulle blive den lidende tue, der kom til at vælte flere læs.

Én mand - én stemme

Bomben sprang den 15. januar i JV. Bladet kunne oplyse, at Grænseforeningens formand Jørn Buch i en tale ved en fødselsdagsfest for det tyske mindretals generalsekretær Peter Iver Johannsen havde oplyst, at han ved kommunalvalget havde stemt på en tysk kandidat. Hammerlagene faldt omgående.

Formanden for regeringens særlige Femmandsudvalg vedrørende Sydslesvig, folketingsmand Peder Sønderby, fattede sig kort, men ikke godt. »Det er ufatteligt«, sagde han. »Jeg er målløs«. Og så kan man naturligvis ikke sige meget. JVs konklusion på en ledende artikel var heller ikke ordrig. Men de afsluttende to ord var til gengæld eftertrykelige. De lød: »Derfor ... ud!«

Også FIA var stærkt kritisk; Grænseforeningens næstformandskab henstillede, at Jørn Buch gik af. Der fulgte et møde, hvor Grænseforeningens ledelse officielt bad Buch fratræde, men det ville han ikke. Hvorefter der i første omgang blev tale om en slags kompromis, der gik ud på, at Jørn Buch kunne fortsætte ind til delegeretmødet i oktober mod ikke at genopstille (JV 18.1.).

Dette var de hårde kendsgerninger. Omkring dem flagede efterhånden flokke af læserbreve for og imod, vel med stigende tendens for Jørn Buch Skellet gik delvis mellem yngre og ældre, hvor dog flere så helt bort fra Grænseforeningens formålsparagraf om at yde støtte til det danske arbejde i grænselandet. Der blev skrevet om Jørn Buchs »fornyelse« kontra Grænseforeningens »konservatisme«, og en indsender mente endog, at røret kunne komme til at virke som PR for Grænseforeningen.

Kompromiset af den 18. januar varede kun, til Jørn Buch på et hovedbestyrelsesmøde indvilgede i at nedlægge sit formandskab med øjeblikkelig virkning mod, at han forbeholdt sig ret til at genopstille som formandskandidat på det ordinære delegeretmøde i oktober, for så vidt han af en kompetent forsamling blev opfordret til det. Dette skete næsten med det samme, hvorefter den midlertidige ledelse erklærede, at så ville også den hurtigst muligt finde en egnet modkandidat. Frontlinierne trækkes op. (Jyllandsposten 27.2.)

Åbent diplomati

Også uden for sædvane og på samme måde stærkt personfikseret hvirvlede spørgsmålet om nybesættelse af posten som dansk generalkonsul i Flensborg efter Jørgen Peder Hansen ind i den offentlige debat.

Det begyndte med et overraskende udspil fra fhv. minister H. P. Clausen om, at man godt kunne begynde at tænke på helt at nedlægge stillingen eller i hvert fald omstrukturere den (JV 28.1.) Sagen politiseredes på den måde, at regeringen beskyldtes for at have »sylvet« spørgsmålet, idet der angiveligt skulle være uenighed mellem statsminister Nyrup Rasmussen og udenrigsminister Helveg Petersen. Statsministeren mentes at være for en politiker til opgaven, udenrigsministeren for en diplomat. En »neutral« kandidat trak sig tilbage på grund af det langtrukne tovtrækkeri. Noget pinligt blev en anden kandidat offentligt fravalgt på grund af alder.

Da afgørelsen forelå, drejede det sig om et kvalitativt spring frem til professor Lorenz Rerup (4.2.). Udnævnelsen blev en regulær mediebegivenhed, stor nok til at blive lanceret i fjernsynet med efterfølgende præsentation i en stor del af dagspressen. »Kulturen vandt«, skrev FLA samme dag. »Nordschleswiger« graterede på det tyske mindretals vegne med valget af en »fremtrædende personlighed«.

Mindretallene og erhvervslivet

Videnskabeligt Institut i Hamborg fremlægger (1.2.) en analyse af samarbejdet mellem tysk og dansk erhvervsliv i grænselandet. Det er ikke uproblematisk, hedder det. Danskerne beklager, at tyskerne næsten aldrig er i stand til at tale dansk, tyskerne finder, at danskerne er tilbøjelige til at »gemme sig« bag en henvisning til, at Danmark er et lille land. Begge parter mener, at de respektive nationale

Til udtalt tilfredshed blev historieprofessoren Lorenz Rerup (f.1928) i februar udnævnt til ny dansk generalkonsul i Flensborg.

(Foto: Mona Mitchell)

mindretal burde spille en større rolle i samarbejdet (JV).

En ny Sydslesvig-film af 30 minutters varighed har haft premiere i Flensborg. I en anmeldelse i FLA 7. februar nævnes bl. a., at billedet af det danske mindretal måske er lidt for »pænt«.

Lex Kresten

Folketinget fremlægger lov om ændring af lov om sygehusvæsenet, med det samme døbt: »Torben Lunds Lex Kresten« (No. 10.2.).

17. februar: fhv. minister og generalkonsul i Flensborg Jørgen Peder Hansen dør, 70 år gammel.

Haderslevs selskab til bevaring af gamle bygninger og landskabskultur starter et fremstød for at redde og bevare de resterende bulhuse, hvoraf desværre kun få er fredede (No 18.2.).

Sprogforeningens Sydslesvig-afdeling fik ny formand efter afdøde Sigfred Andresen. Det blev den hidtidige næstfor-

mand Signe Andersen. Foreningen har 295 medlemmer, en lille fremgang (FLA 23.2).

Rødding Højskole, Nordens ældste, fylder i år 150 år. Den lokale turistforening har i den anledning planer om at oprette et højskolemuseum i tilknytning til skolen (JV 25.2.).

Fhv. forstander Filt Jensen (V) meddeler, at han ikke genopstiller til Folketinget. Filt Jensen er næstformand i Grænseforeningen, og det siger lidt om Buch-sagens turbulens, at F. J. fandt det nødvendigt at tilføje, at hans skridt intet har med »sagen« at gøre. Samtidig drønedede hans partifælle, den unge Eva Kjær Hansen, Aabenraa, ind som partiets spidskandidat til Europaparlamentsvalget (Pol 27.2.).

Landets eneste højskole for kvinder i Visby ved Bredebro må lukke. Den blev under stor opmærksomhed åbnet i 1978, men gled ud af billedet igen under nærmest larmende tavshed. Sagt positivt kan det godt kaldes et resultat (1.3. RB).

Grænseforeningens tidligere formand, fhv. amtsskolekonsulent Viggo Witt-Hansen, Vejen, dør 62 år gammel. Han var formand fra 1986 til 1993.

Forrygende dansk valg i Sydslesvig

Kommunalvalget i Sydslesvig analyseres andet steds i hæftet. Dog hører det hjemme som en kommentar i denne sammenhæng, at fintælling af stemmer er en valgteknisk skik, fintælling af mennesker en uskik. Man søgte i alle kroge efter de ca. 15.000 nye vælgere, som SSV havde fået. Hvad var det for trækfugle?

Ville de blive til standfugle? Var det en straffeaktion mod de etablerede tyske partier med fedtekraver imellem - eller var det lykkedes Karl Otto Meyer og andre respekterede folk m/k at skabe politisk bredde, at konsolidere sig som regionalt parti? »Tyske stemmer« er for entydigt et begreb i et grænseland. Hid-

til nationalt indifferente med f. eks. dansk skolegang som baggrund kan have truffet et personligt valg.

Solidariske modstandere

Valget i Sydslesvig har et andet perspektiv. Det tyske blad i Sønderjylland gratulerede uforbeholdent med »kanonvalget«. Det havde også vist sig, skrev bladet, at det var lettere for en tysker at stemme på SSV, end for en dansker at stemme tysk i Nordslesvig. Det er tydeligt nok, hvem der er tænkt på med udtrykket »en dansker. Af alle medier har »Nordschleswiger« gravet dybest i Buchsagen, ja, har foranstaltet en hel Gallupundersøgelse for at vise, hvor (alders)skellet delte befolkningens holdning. I alt dette er der svage tegn på holdningsændringer. De to nationale mindretal har lagt for. Fra at være vagtsomme konkurrenter, er de gledet over til at blive en slags solidariske modstandere. (EB).

Bestyrelsen for Grænseregionsforskning i Aabenraa har fået fire nye medlemmer: rektor Jens Hohwü, amtsrådsmedlem Grete Zachariassen, civiløkonom Chresten Færgemand og professor, dr.phil. Ellen Andersen (JV 25.3.).

En generalforsamling i Grænseforeningens Esbjerg-afdeling varslede ilde. En af Jørn Buchs hårdeste kritikere, overlærer Chr. Mylin blev stemt ud af bestyrelsen. Samtidig vedtog et flertal en støtteklæring for Jørn Buchs opstilling som landsformand. Mylin var villig til at kandidere mod Jørn Buch Resultatet af afstemningen kaldte han en sejr for »fascismen«. Det var en dyster start på en valgkamp. Absurd teater. (EB).

Forkortelser:

JV, Jydske Vestkysten
FLA, Flensborg Avis
No, Nordschleswiger
Pol, Politiken
RB, Ritzau
EB, Personlige kommentarer.

Det sker – på nordslesvigske museer

Skærbækegnens Museum

Museet åbner sæsonen 1994 den 27. maj med udstillingen »Billedskærerkunst fra Vestslesvig fra vikingetid til i dag«. Der er til denne udstilling lånt materiale fra bl. a. Nationalmuseet, Haderslev Museum og Tønder Museum samt kirkerne i Vodder og Svenstrup, ligesom en lang række private har stillet forskellige ting til rådighed.

Fra middelalderen kan vi bl. a. vise en række fine ting fra såvel den romanske som gotiske periode, bl. a. det meste af en 1400-tals altertavle fra Seem kirke, som for ca. hundrede år siden erhvervedes af Nationalmuseet og ikke siden har været på vore kanter. Her er tale om meget spændende figurer og relieffer. Endvidere kan vi vise Berndt Notkes Laurentius-figur fra Vodder kirke og andre senmiddelalderlige figurer og relieffer. Renæssancen er repræsenteret ved to af de kendte Skærbæk-kister fra omkring 1580, og fra 1700- og 1800-tallet vises bl. a. møbler og udskårne døre. Inden for det seneste århundrede har der levet en del udmærkede billedskærere på vor egn, og her vises arbejder af Jes Lind (fra Gånsager), Hans Hansen (Skærbæk), Peter og Carl Brodersen (Hjerpsted), Fr. Grube (Tinglev), S. Kræfting og Søren Cip Nielsen (Højer), Carl Peter Lorentzen (Brøns) samt Karl Heinz Gloy (Nordborg), som udstiller nogle af sine arbejder i vikingetidens stilarter. Derudover vises eksempler på anonyme

Madonna fra Brøns kirke, fransk arbejde o. 1200. Lånt fra Nationalmuseet til udstillingen.

billedskærerarbejder fra århundredskiftet.

Udstillingen, der er kommet i stand ved stor velvilje fra mange sider ikke mindst fra Nationalmuseet og de øvrige udstillere, vil blive åbnet af rigsantikvar Olaf Olsen. Den kan ses i museets åbningstid indtil 4. september.

H. E. Sørensen

-
17. juni - 28. aug.: **Museet på Sønderborg Slot**
Et væveværksted. Jette Nevers og hendes elever.
- Tønder Museum**
Indtil 26. juni: Fajancer fra de slesvig-holstenske fabrikker i danske samlinger og museer. Særudstilling.
3. sept. - 6. nov.: »Pottemagerhvervet på Vestereggen«. Særudstilling
- Sønderjyllands Kunstmuseum**
Indtil 16. juni: Elle-Mie Ejdrup Hansen omkring projekt »Linjen-Lyset«.
18. juni - 7. aug.: Klanginstallation. Andreas Öldørp.
- Højer Mølle- og Marskmuseum**
21. maj - 19. juni: Kunstudstilling, kunstnere fra Sydslesvig viser deres ting frem.
- Aabenraa Museum**
19. maj - 5. juni: »Den guddommelige målestok« Mette Ohlsen, arrangeret af Aabenraa Kunst- og Musikforening.
16. juni - 18. sept.: »Verden set fra vandet« - fra Aabenraa- søfolks oversøiske samlinger.
- Haderslev Museum**
11. maj - 12. juni: Wilhelm Freddie: Grafiske værker 1929- 1993. Udstilling af den eneste komplette samling af den først forkætrede, senere berømmede kunstners grafik. Arr. af Sønderjyllands Kunstmuseum.
21. maj - 11. sept.: »Handel og vandel«. Haderslev Handelsstandsforening 1844-1994. I anledning af foreningens 150-års jubilæum vises udsnit af handelens og foreningens historie. Arr. af Handelsstandsforeningen i samarbejde med Museet og Byhistorisk Arkiv.
25. juni - 11. sept.: »Klædt ud fra top til tå«. Udvalg af tøjmoden fra 1940'erne til 80'erne. Udstillingen er baseret på Claudia Krassels omfattende samling af beklædningsgenstande til kvinder, mænd og børn.
- Midtsønderjyllands Museum**
27. marts - 26. juni: »Lægemedler fra dyreverdenen«. Lånt fra Naturhistorisk Museum i Århus.
3. juli - 28. aug.: »Lovgivende forsamling« Installation og grafik af billedkunstneren Klavs Weiss.
3. juli - sidst i august: Botanik. Udstilling med tørrede blomster- og frøstande fra alverdens planter.
- Skærbæknevens Museum**
27. maj - 4. sept.: Billedskærerkunst fra Vestslesvig fra vikingetid til i dag.
-

Sparekassen i Højer

Folmer Christiansen: Sparekassen i Højer 1843-1993 med træk fra Højer by. Sparekassen Højers Fond 1993. 349 sider, ill., register. Pris: 100 kr.

Højers nyere historie er kommet i bogform. Bogens udarbejdelse blev økonomisk sikret af Sparekassen Højer, der også står for udgivelsen. Det er et prisværdigt initiativ, der naturligt berettiger bogens titel, men trods titlen handler Folmer Christiansens bog primært om Højer i tiden efter genforeningen.

Bogens længste kapitel er en byvandring gennem det gamle og det ikke helt nye Højer. Her føres læseren gennem byens gader, og man får meget at vide om husene og deres indbyggere gennem tiderne. Det er fornøjelig læsning; forfatteren er i sit es, når han skriver om mennesker, huse og begivenheder. Ofte får vi at vide, at én var dansk og en anden var tysk, men dagligdagen var præget af fordragelighed mellem de to grupper. For dem, der ikke er helt stive i Højers gadebilleder, kunne kapitlet med fordel have været udstyret med et bykort. Omvendt får man med Folmer Christiansens bog stor lyst til selv at foretage en byvandring gennem Højer.

Erhvervslivet i Højer er også grundigt behandlet. Sparekassen i Højer har naturligvis fået sit eget kapitel om perioden fra 1843 til 1993. Sparekassen ydede i årene frem til 1920 og igen fra omkring 1960 betydelig støtte til mange almennyttige formål. Landbrug, søfart og fiskeri, håndværk samt en række erhvervsforeninger og større enkeltvirksomheder har alle fået selvstændige kapitler, der primært handler om perioden efter 1920.

De nationale forhold kommer bl. a. til udtryk i de fyldige kapitler om kirke-, skole- og foreningslivet i Højer. Endnu i 1930'erne var der både danske og tyske lærere i kommuneskolen. Den danske og den tyske menighed blev betjent af den samme præst, der var ansat under folkekirken. Efter 1945 blev der oprettet tysk privatskole og tysk frimenighed. Folmer Christiansen behandler de en-

kelte danske og tyske institutioner hver for sig, og det bliver således ikke til en samlet fremstilling af den nationale konflikt med dens mange facetter.

Bogen indledes med et kort kapitel om byrådet, men byrådet og de økonomiske og politiske konflikter, som der måtte have været i Højer, har ikke været det primære formål med bogen. Højer havde stort tysk flertal ved afstemningen i 1920, og byrådets protokol blev naturligvis ført på tysk. Det fortsatte man med, indtil den næste protokol var udskrevet, hvilket meget belejligt skete den 23. april 1945, elleve dage før den tyske kapitulation i 2. verdenskrig. Fra 1922 førtes tillige en protokol på dansk. Det tyske flertal i byrådet holdt til valget i marts 1946, hvor Højer fik sin første danske borgmester.

Folmer Christiansens skildring af Højer er i høj grad baseret på ældre menneskers mundtlige beretninger og hans egne iagttagelser fra et langt og aktivt liv som dansk lærer i byen siden 1939. Der er også anvendt tilgængelige protokoller, dokumenter og optegnelser. Bogen er dog ikke skrevet som professionel kildekritisk historie, men er resultatet af en dygtig amatørindsats gennem mange år. De enkelte afsnit er velskrevne og vidner om en stor indsigt, fortællelyst og kærlighed til byen og dens mennesker.

En del steder fornemmer læseren, at Folmer Christiansen ved mere, end han skriver. Til gengæld er man ikke i tvivl om, at det han skriver er korrekt. Når det er bragt på tryk, er det også for at skabe forståelse og forsoning mellem parter, der har stredet bravt. Det er ikke noget dårligt udgangspunkt.

Christian Hansen

Kisteglæde

Pernille Bejer: Kisteglæde - om vestslesvigske standkister, 46 sider, ill. Pris: 49 kr.

Der er her tale om en lille bog, som virkelig bygger på glæde. Det er indlysende, at bogens forfatter glæder sig over hver enkelt af de gamle vestslesvigske standkister, som hun

beskriver, og at hendes mål er at dele denne glæde med andre.

Der er også i bogen eksempler, som må sætte en i godt humør. Se f. eks. på den pragtfulde 1700-tals egekiste fra Hjørpsted med malede blomsterdekorationer, påfugle og kernebidere på blå bundfarve. Den er på en gang et vidnesbyrd om de gamles kunst og om de muligheder, der ligger i en moderne professionel restaurering. Man finder virkelige perler som en lille rød kiste fra Emmerlev, der er dateret 1750 og i låget prydet med et nydeligt prospekt af Tønder by - og med hemmelig skuffe. Egnens traditioner for søfart afspejler sig i to karakteristiske skibskister fra Rømø samt i en fra Før med påmålet nederlandsk klingende navn og øens navn på hollandsk: »Eyland Feur«. På samme måde skyldes det naturligvis søfartskontakter, at en asiatisk kiste fra omkring 1830 har fundet vej til Rømø.

Bogen bliver indledt med en indføring i emnet, der bl. a. behandler emner som maling og beslag. Derefter kommer eksempler på enkelte kister, og endelig giver bogen gavnlige råd om konservering. Et hovedråd er ikke selv at restaurere, men at overlade det til fagfolk!

Der ligger ikke udtalte principper bag hvilke kister, der er med i bogen. Ganske vist kan man nok se, at forfatteren har søgt at opspore kister i privateje på egnen mellem Før og Skærbæk, Men hvorfor er kister i museums-eje ikke medtaget - bortset netop fra enkelte eksemplarer fra Nationalmuseets kommandørgård på Rømø? Med en inddragelse af museernes kister ville bogen langt bedre have kunnet trække linjen bagud til 1500-1600-tallet end gennem den enlige, beskadigede renæssancekiste i privateje, som vises. En indkredsning af Vestslesvig som møbelområde i forhold til andre egne finder man heller ikke. Når dette er sagt, må vi selvfølgelig glæde os over at komme med op på lofterne eller ind i entreerne i egnens privathuse. Her er ifølge forfatteren endnu steder, hvor der på loftet står elleve af de gamle kister. Men straks melder sig igen et kritisk punkt ved bogen - fotografiernes kvalitet er gennemgående ringe. En dygtig fotograf ville have gjort det ulige nemmere for forfatteren at dele sin glæde ved kisterne med os andre.

Bogen om kisteglæde er ikke fuldendt: den er både teknisk, formelt og sprogligt noget upoleret. Alligevel skal den anbefales ikke kun til kisteejere, men også til interesserede i vestslesvigsk kultur i bred forstand. For en rimelig pris kan de få et interessant indblik i en stadig levende kulturarv.

Bjørn Poulsen

Værkkatalog

DDV - værkkatalog 1987-1993. A World of Video. Det Danske Videoværksted. Lembckesvej 4, 6100 Haderslev. Pris: 100.

Det Danske Videoværksted i Haderslev har netop udsendt et værkkatalog over de seneste 6 års videoproduktion. Her findes beskrivelser på dansk og engelsk af mere end 300 produktioner, der er fordelt på følgende kategorier:

Animation - dokumentar - eksperimentar - fiktion - kunst - musik og installationer.

Alene dokumentarsektionen omfatter ca. 120 titler. Her afspejles en markant interesse for at skildre fremmede kulturer - det gælder et stort antal »etnografiske« temaer uden for Europa, vores nyopdagede nære naboer i Baltikum og det tidligere DDR, samt de mange fremmede kulturer, der i de seneste årtier er blevet en del af danmarksbilledet. Her interesserer først og fremmest konflikten blandt de unge 2. generations indvandrere mellem den danske og deres egen kultur.

Interrail generationen og de unge rygsækturister til eksotiske rejsemål afspejler deres oplevelser i denne dokumentarsektion, som er internationalt og multikulturelt orienteret. Omvendt er der yderst få titler på »hjemlig etnografi« - folkelivsskildringer, arbejde og produktion, bolig og fritid etc. Danskernes Danmark i fortid og nutid er fortsat overset som tema - og at Det Danske Videoværksted netop er placeret i Sønderjylland som flerkulturel region gennem tiderne har ikke på nogen måde præget videoproduktionernes emner. Dog med en enkelt undtagelse: »Der er en grænse« 16:20 min. om danskene, tolerance og om sønderjydernes syn på naboerne. Den vil jeg godt se ved lejlighed.

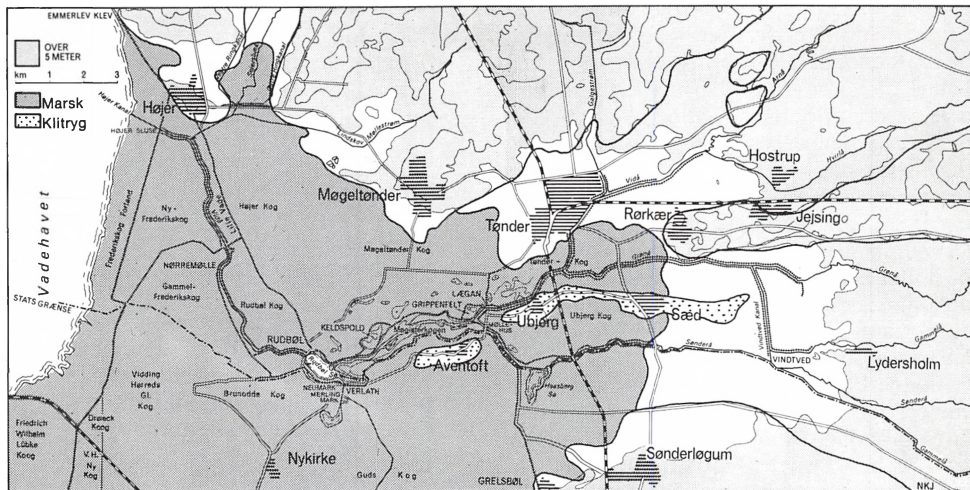
Karsten Biering

Næste nummer af månedsskriftet 1994 nr. 7/8 udsendes med postvæsenet medio juli.

Tøndermarsken

Bagsiden
om
forsiden

»Da vi omkring 1912 havde købt Utenwarf, vidste vi ikke, at hele egnen om vinteren stod under vand, ja sågar kunne være oversvømmet om sommeren. Det var herligt, når der milevidt omkring os kun var vand at se, når om dagen den høje himmel spejlede sig deri - eller om natten månen med sin kolde glans forvandlede det til et sølv-eventyrland.« Sådan beskriver Emil Nolde Tøndermarsken, før afvandingen fra 1927-29 ændrede det amfibiske vådland, hvis tilgængelighed stadig var afhængig af bådfolk snarere end vognmænd. Isvintre kunne dog hurtigt forvandle et indhav til en isrøken. Således fortalte fhv. bager og købmænd Max Pörksen, Fiskerhusene, hvordan han endnu i 1927 kørte med hestevogn over den tilfrosne Gudskogs sumpe og søer, over isdækkede enge og marker helt til Nibøl.

Men, som der bl.a. fortælles om i artiklen om Højer side 99, var staten netop på dette tidspunkt i fuld gang med at planlægge områdets afvandning. For at hindre de enorme

vandmasser, som fra Vidåens store opland under kraftige regnskyl eller ved snesmeltning fik åens vandspejl til at stige bag en stormvejrslukket sluse, i at brede sig ind over den lavtliggende marsk, var en inddigning af åerne nødvendig. N. Kingo Jacobsens kort viser, hvorledes Grønå, Sønderå og Vidå ledsages af diger helt inde fra Rørkjær ud til Højer Sluse, Rudbøl Sø og Magisterkog, som fungerer som reservoir for det overskydende åvand. Ådigerne hindrer imidlertid samtidig marskens eget overfladevand i at nå åerne, og derfor er det nødvendigt at bygge pumpestationer, der kan løfte vandet fra marskens afvandingskanaler op i åerne. Størst er pumpestationen ved Lægan - lige ved broen over Vidå ved Møllehus.

Ådiger, pumpestationer og et udbygget net af afvandingskanaler var forudsætning for den omlægning, der gennem de følgende årtier skete fra et rent græsningsbrug til et dansk ager- og mejeribrug i de indre koge.

Horst Meesenburg